

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Тимочка буна и уставно питање

(МАСТЕР РАД)

Ментор
Проф. др Небојша Ранђеловић

Студент
Никола Љубисављевић
Број индекса: М 050/19-0

Ниш, 2020. година

САДРЖАЈ

I УВОД	4
II МЕТОДОЛОШКО- ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	7
III ПОЈМОВНЕ И ТЕРМИНОЛОШКЕ ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ.....	9
IV РАЗВОЈ СРБИЈЕ ОД ВАЗАЛНЕ КНЕЖЕВИНЕ ДО НЕЗАВИСНОСТИ И ПРОГЛАШЕЊА КРАЉЕВИНЕ.....	10
1. Прилике у Србији за време кнеза Михаила Обреновића.....	10
1.1. Нови уставни поредак у држави – Уставни закони кнеза Михаила.....	10
1.2. Политичка сцена у Србији за време Михаила Обреновића.....	13
2. Кнежевина Србија у време Намесништва.....	15
2.1. Припреме за ново Уставно уређење Србије.....	15
2.2. Уставне одредбе из 1869. године.....	19
2.2.1. Критичка политичка мисао након доношења представничког Устава.....	21
2.3. Органски закони из 1870. године.....	22
2.4. Спољна политика у периоду Намесништва.....	24
2.5. Привредни живот за време Намесништва.....	26
3. Ново доба кнежевине Србије.....	27
3.1. Крај намесничког режима и политичка криза.....	27
3.2. Први и други српско-турски рат 1876-1878.....	29
4. Признавање независности Србије и друштвено-политички односи.....	29
4.1. Санстефански мир и Берлински конгрес.....	29
4.2. Друштвено-политички односи од 1878 – 1882.....	31
V ТИМОЧКА БУНА, УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ.....	37
1. Србија у време проглашења краљевине и страначке борбе.....	37
1.1. Ситуација у земљи у периоду 1882 – 1883. године.....	37
1.1.1. Нацрт устава Напредњачке странке.....	41
1.1.2. Нацрт устава Радикалне странке.....	43
1.2. Избори у краљевини Србији 1883. године.....	46
1.3. Бунт народа.....	49

1.3.1. Хапшења и преки суд.....	52
1.3.2. Стрељани из побуњених крајева.....	53
1.3.3. Помиловање страначких првака.....	54
2. Политичке и државно-правне последице Тимочке буне.....	54
2.1. Напредњачка влада 1884. и 1885. године.....	54
2.2. Српско-Бугарски рат.....	56
VI УСТАВНО ПИТАЊЕ И СТРАНАЧКЕ КОАЛИЦИЈЕ.....	58
1. Уставна ситуација након Тимочке буне.....	58
1.1. Споразум краља са радикалима.....	58
1.2. Програм радикалне странке 1886. године.....	59
1.3. Коалиција радикала са либералима 1886.године.....	61
1.4. Припреме, израда нацрта и нови Устав Србије 1888. године.....	62
VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	66
VIII ЛИТЕРАТУРА.....	69
IX САЖЕТАК.....	71
X БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА.....	73

I УВОД

Предмет истраживања предложеног мастер рада је правноисторијско сагледавање догађаја у Краљевини Србији кроз узроке и последице Тимочке буне под владавином краља Милана Обреновића, кроз анализу политичких борби и разматрање уставног развоја Србије.

Србија је од вазалне кнежевине на коју је Турска имала сизеренска права, успела да постане независна држава, потом краљевина са апсолутистичким режимом, а пред абдикацијом краља Милана постала је парламентарна монархија. Зато је овај период обележен мноштвом важних и за Србију пресудних догађаја и одлука. С тога се у овом раду започиње од владавине кнеза Михаила када је дерогиран „Турски устав“ из 1838. године и донети закони који су имали уставни карактер.

Даљи развој Србије прати доба намесничког режима када је донет први српски устав 1869. године, без утицаја Порте иако је Србија и даље имала статус вазалне кнежевине.

Са пунолетством кнеза Милана Обреновића креће читав след догађаја значајних за Србију, од ратова са Турском, Санстефанског мира, признања суверенитета на Берлинском конгресу, до проглашења Србије за краљевину одлуком Народне скупштине 6. марта 1882. године.

Све време присутне су политичке борбе и сукоби, измене и допуне закона, који са променом Влада и скупштинске већине немају континуитет власти, преко потребан како би држава ишла у правцу напретка.

Народни бунт у Тимочкој Крајини против краља Милана Обреновића избио је 20. октобра 1883. године у месту Криви Вир, а претходила му је политичка криза започета падом либералне владе Јована Ристића. Најжешћи сукоби настали су супростављањем главних политичких актера тога времена, Народне радикалне странке и Српске напредне странке. На изборима за Народну Скупштину, одржаним 7. септембра 1883. године, народ је у потпуности подржао радикале. Руководећи се конзервативном политиком, краљ је учинио још један корак у непоштовању воље народа и без обзира на изборну победу радикала без њих формирао Владу. Потом је покренуо реформу војске, која је подразумевала укидање народне војске, одузимање оружја од народа и формирање стајаће војске. Избила је побуна, која се завршила

ванредним стањем, преким судом, хапшењем и стрељањем многих предводника буне и радикалских првака. Још једном је под маском уставне монархије утемељена самовоља краља и неприхватање суверенитета народа.

Неразумевање између краља и народа се наставило у односу на његову одлуку да започне српско-бугарски рат, плашећи се стварања велике Бугарске због њеног припајања себи Источне Румелије (1885.г.). Најжешћа битка се водила код места Сливница, где је поражена српска војска, а резултат је био велики број жртава. Након тога краљ је још више изгубио кредибилитет у земљи. Године 1888. компромисном политиком је донет нови, либералнији Устав, познат као Радикалски. Владавина краља Милана завршила се његовом абдикацијом.

У осветљавању овог дела српске историје, значајног за будућност српске државности и опстанак народа, намеће се циљ истраживања: анализа историјских догађаја, правних докумената и законске регулативе у Србији тога доба и сагледавање важних политичких процеса. Засновано на искуству и истраживањима, важно је размотрити, са ове временске дистанце, предуслове за владавину права и последице самовоље владоца, макар он био успешан државник по многим питањима. Слободан развој друштва ослобођен је од политичког притиска власти и подразумева демократске процесе кроз стварање Уставом загарантованих права и закона, кроз свесно деловање усмерено на постизање друштвено прихватљивих циљева.

Значај истраживања овог сегмента прошлости Србије је у препознавању правноисторијских односа као израза идентитетског наслеђа једног народа, које може да има особину континуитета у савременом друштвеном оквиру. Познавање историје и права кроз синтезу друштвених процеса доприноси бољем сагледавању и решавању проблема данашњице и стратешком сагледавању развоја друштва и државе. Друштвене, политичке и идеолошке супротности савременог света одражавају се и данас, баш као и некада на опстанак и будућност једног народа. Интереси великих сила односе превагу, увек и сада.

Полазну основу у истраживању чиниће хипотезе:

Основна хипотеза: Препознавање правноисторијских процеса је важно за разумевање и успешније решавање савремених друштвених односа.

Посебна хипотеза: Ауторитарност режима доприноси интензивнијим друштвеним и политичким сукобима.

Основна хипотеза полази од тезе према којој постоји понављање сличних системских решења у правноисторијском смислу када је у питању развој државе и народа. Приступ разматрању развоја државе у садашњости, често одређује претходно одређење у прошлости.

Посебна хипотеза полази од тога да је владавина права и поштовање суверенитета народа један од кључних услова за свеукупни друштвени развој.

Тимочка буна је на неки начин представљала „раскрсницу“ када су у питању друштвено – политички односи и свеукупни развој Србије. Сублимирајући претходне околности развоја, условила је кретање Краљевине Србије у будућности.

Истраживање за израду мастер рада „Тимочка буна и уставно питање“ реализовано је коришћењем различитих метода и поступака. Примењене су теоријске методе, подаци из секундарних извора и прилози из монографских и серијских публикација, посебних студија, извештаја, нормативних аката, као и материјали са интернета. Сходно теми и наведеним хипотезама, методе истраживања прилагођене су предмету и циљевима истраживања, тако да су обухваћене анализе правних докумената и утемељена нормативна садржина тога времена.

Резултати истраживања презентовани у овој студији (мастер раду) имају тенденцију да покажу значај и утицај правноисторијских традиција на савремене токове развоја српске државе.

II МЕТОДОЛОШКО- ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Завршни мастер рад на тему „Тимочка буна и уставно питање“ састоји се из три тематске целине, поред уводног дела и закључка.

У првој целини је приказана политичка ситуација у Србији у периоду пре проглашења краљевине, како би се осветлила правноисторијска сцена која је претходила актуелним догађајима у односу на тему рада. Посебно је анализиран намеснички Устав кнежевине Србије (1869.г.), као и друштвене прилике услед доласка на власт кнеза Милана Обреновића. Разматрани су Међународни односи и у том контексту Први и Дуги српско – турски рат (1876. – 1878.г.), Санстефански мир, ревизија овог уговора на Берлинском конгресу и признање суверенитета Србији. Анализирани су односи са Портом, Аустр-Угарском и Тројецарским савезом, доношење Тајне конвенције са Аустро-Угарском (1881.г.) и проглашење Краљевине Србије одлуком Народне скупштине 6. марта 1882. године.

У другом поглављу је анализирана политичка ситуација у Краљевини Србији која је непосредно претходила Тимочкој буни. Разматрана је политичка криза започета падом либералне владе Јована Ристића и узроци и последице избијања народног бунта. Сагледани су са свих аспеката супротстављени ставови тада актуелних политичких странака, Народне радикалне странке на челу са Николом Пашићем и Српске напредне странке, подржане од стране краља. Приступило се анализи идеолошких ставова актера на политичкој сцени тадашње Србије у вези иницијатива за променом намесничког Устава, са освртом на политичку борбу странака око уставних овлашћења. Акцент је стављен на сагледавање околности у вези избора за Народну Скупштину, одржаним 7. септембра 1883. године. Разматрани су сви узроци и последице формирања Владе без радикала и друштвене реакције на реформу војске. Урађена је анализа режима Милана Обреновића у периоду пре избијања буне, а уз тај аспект презентовани су подаци о сукобима у Кривом Виру и осталим срезovima, поступање војске, настојање Владе да угуши побуну, проглашење ванредног стања и деловање преког суда. Представљене су последице по политичку ситуацију у земљи и положај радикала након побуне. Анализирана је укупна утемељена нормативна садржина уставне монархије, владавина краља и положај народа.

Наредна тематска целина обухватила је далекосежније последице „Тимочке буне“ на даљи развој друштвених односа у тадашњој Србији, што подразумева обраду српско-бугарског рата (1885.г.). Исти наслов пратио је рад на доношењу новог, либералнијег Устава (1888.г.), познатог као „Радикалски“, уз упоредну анализу са одредбама претходног, Намесничког Устава. Обухваћене су разлике и новине у историјско-правном и политичком смислу у периоду пре и након усвајања новог Устава.

Рад укупном расправом представља закључак и став аутора до којег је дошао уз предочену литературу, преко упознавања са научним радовима компетентних стручњака и на основу спроведеног истраживања које је обухватило разматрање, анализу и примену компаративног (упоредног) метода.

III ПОЈМОВНЕ И ТЕРМИНОЛОШКЕ ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ

Краљевина Србија је званичан назив државе Србије у периоду од 1882. до 1918. године. Проглашена је за краљевину у време владавине Милана Обреновића. Након династије Обреновића, на престо Србије је дошла династија Карађорђевића. По друштвеном уређењу Краљевина Србија је била уставна монархија.

Устав Србије из 1869. године је први који су донели српски органи власти као устав независне државе, без потребе за признавањем од стране Османског царства. Донет је за време владавине Намесништва, јер је кнез Милан Обреновић био малолетан у време проглашења за кнеза Србије, након убиства Михаила Обреновића. Овим уставом је успостављена наследна уставна монархија са народним представничким системом, са усвојеним начелом поделе власти, признатим личним и политичким правима грађана. Народну Скупштину је ипак контролисао кнез и бирао трећину посланика. Либералнији устав у време ове династије је донет 22. децембра 1888. године, познат као Радикалски устав. Њиме је успостављена наследна, уставна и парламентарна монархија за коју су се залагали либерали и радикали, а прихватили га на крају сви чиниоци политичког живота тог времена. Овај устав је био међу најдемократскијим у Европи, а Народна Скупштина је добила законодавну власт, одлучивала о буџету и контролисала Владу.

Реч *политика* долази од грчке речи *polis* што значи град – држава. Овај појам се може посматрати и као синоним за моћ и као синоним за управљање. Са оба аспекта ради се о активности којом се понашање других усмерава у складу са властитим циљевима. Контекст овог става је легална моћ, заснована на законима и другим правним прописима. Друштвено уређена политика подразумева оптималну уређеност друштвене заједнице, као и спровођење адекватних демократских принципа у процесу остваривања власти и управљања.

Политичка странка представља организацију чији чланови имају исту политичку идеологију, а циљ је освајање и вршење државне власти путем демократских избора. Оне настају са представничком демократијом, када грађани на основу закона добијају право да буду бирани и да бирају своје представнике у власти.

IV РАЗВОЈ СРБИЈЕ ОД ВАЗАЛНЕ КНЕЖЕВИНЕ ДО НЕЗАВИСНОСТИ И ПРОГЛАШЕЊА КРАЉЕВИНЕ

1. Прилике у Србији за време кнеза Михаила Обреновића

1.1. Нови уставни поредак у држави – Уставни закони кнеза Михаила

Кнез Михаило Обреновић дошао је на власт у Србији 1860. године, након смрти оца Милоша Обреновића. Одмах је објавио да је „закон највиша воља у Србији, којој се сваки без разлике мора покорити“¹. Затекао је Скупштину као обавезан државни орган и заоставштину Светоандрејске скупштине, када је окончан уставобранитељски режим, пала са власти династија Карађорђевића и покренут нови државноправни развој Србије. Михаилова владавина се карактерише као доба просвећеног апсолутизма, јачања државног апарата, гушења политичких слобода, али и дистанцирања од Порте. Тежило се успостављању законодавства по европским узорима, наместо анахроног устава из 1838. године. Михаилова визија била је преображај државе и национално ослобођење Србије.

„Јован Ристић тврди да је Кнез Михаило дао мисију Јовану Мартиновићу да испита расположење гарантних дворова: да ли би се могло вратити Србији право да се земља независно од отоманске Порте конституише и да сама себи устав даје. Мартиновић га је обавестио да му гарантне силе саветују да земљу уређује путем специјалних закона“².

Стога су усвојени посебни закони који су имали уставни карактер: *Закон о Народној скупштини и Устројеније Државног Совјета, Устројеније Централне државне управе у Књажевству Србији, Закон о престолонаслеђу, Закон о народној војсци, Закон о чиновницима грађанског реда, Закон о устројству обштина и обштински власти*.³

Скупштина није била носилац законодавне власти, већ је имала саветодавну улогу. Нови закон је предвидео Велику и Обичну народну скупштину. Надлежности Велике скупштине биле су избор кнеза, одобрење усвојења престолонаследника и избор

¹ Продановић М. Јаша, *Српски народ у 19 веку*, књ.4-6, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936, Издавачка књижевница Геце Кона, op. cit. стр. 139.

² Ристић Јован, *Једно намесништво*, Београд 1894, стр. 37. у: *ibidem*, op.cit. стр. 140.

³ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, стр. 94

намесништва у време кнежевог малолетства. Председништво Обичне скупштине је именовано кнез, а њена основна ингеренција била је да обавести Владу и кнеза о народним потребама. Савет је вршио законодавну власт заједно са кнезом, али је саветнике на функцију са доживотним статусом постављао кнез и могао је да их пензионише, тако да су му били у потпуности подређени. Ниједан закон није могао да буде усвојен уколико га кнез не одобри, а Влада, председништво министарског савета, сви министри, били су директно и једино одговорни кнезу. Овај бирократски апарат је обухватао окружне и среске власти, као и општинске органе: општински збор, општински одбор и општински (примирителни) суд.⁴

Законик трговачки, Законик о поступку судејском у грађанским парницама и Казнителни законик за Књажество Србију донети су међу првима 1860. године. Почетком 1862. године донет је Закон о правозаступницима, а марта 1863. Циркулар Попечитељства правосуђа о доказима у кривичном поступку. Тада су донете и бројне измене и допуне законских акта које су регулисале устројство судова. Нови Закон о устројству судова је донет 20. фебруара 1865. године, а одмах уз њега и Закон којим се уводи у живот устројство судова, као и нови Законик о поступку судском у грађанским парницама.. Исте године је донет Законик о поступку судском у кривичним делима, регулисан је ток кривичног поступка и прецизирани процесни субјекти и процесне радње. Дефинисана је институција државног тужиоца, као једног од носиоца оптужне функције.⁵

Казнителни, или Кривични законик одликовао се принципима савременог кривичног права, са утврђеним начелом легалитета и представљао је темељ модерног кривичног права. Овим законом је становништву пружена правна сигурност и заштита интегритета. Посебно значајно је што се појединим параграфима Законика истиче извесна сувереност српске кнежевине.

Одмах по доласку на власт кнез Михаило је издао и „Закон о наслеђу кнежевског престола“, по коме престо наслеђују прворођена мушка деца у правој линији, а уколико у тој династији нема наследника, онда прворођена деца у побочној линији.

⁴Ibidid, 95.

⁵ Ранђеловић Небојша, *Судство у српским уставима*, У: Зборник радова Правног факултета у Нишу. – Ниш : Правни факултет, 2007. – бр. 49 (2007), стр. 266, ISSN 0350-8501.

Када је наследник малолетан приликом доласка на престо, Скупштина у року од месец дана бира три намесника из редова министара, саветника и чланова Касације и Апелације. Њихов избор се понавља сваке три године, а у периоду до избора, дужност намесника обављају председник Државног савета, министар правде и председник Касације. Новим, посебним законом кнез је добио право да тестаментом усвоји сина и одреди га за наследника престола, као и да одреди намеснике који би владали док Велика народна скупштина, у законском року, не прогласи престолонасленика за кнеза.

Иако је јачање државе за време друге владавине кнеза Михаила било евидентно, закони који су донети нису обезбеђивали задовољавајући правни поредак у земљи, а значај Народне скупштине је временом био све мањи. Тако на Михаљској скупштини (која се састајала једном у три године) прота Јован Јовановић⁶ упућује писмо у коме наводи да је земљи потребан нови Устав, којим би се одредио делокруг законодавне, извршне и судске власти. Тражио је независност судова, буџетско право, одржавање скупштине једном годишње, давање права грађанима да туже државне чиновнике за злоупотребу власти и давање права на „слободу збора“. Истицао је потребу да се обезбеди општинска самоуправа, да се војска стави под управу војног министарства, да се уведе што већа јавност, поредак и сигурност, као и да се поведе брига о економском напретку земље. Овакве иницијативе нису имале одјека код кнеза и Владе Србије.

Питање које се намеће је да ли је просвећени апсолутизам у тадашњој Србији, са углавном неписменим становништвом, могао да обезбеди дугорочни и континуирани државни напредак, јер „*апсолутизам сваке врсте има ограничене домете и ограничено трајање*“.⁷ Тек на крају свога живота, кнез Михаило је наложио тадашњем председнику Апелације да започне рад на изради новог Устава, којим би се законодавна власт уместо са Саветом поделила са народом.

⁶ Продановић М. Јаша, *Српски народ у 19 веку*, књ.4-6, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936, Издавачка књижевница Геце Кона, стр. 149.

⁷ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, *op.cit.* стр. 98.

1.2. Политичка сцена у Србији за време Михаила Обреновића

Србија је и даље била вазална кнежевина, иако су Отоманска сизеренска права била оспорена уставним законима Србије, а „Турски устав“ из 1838. године дерогиран. Порта је промену уставног стања видела као акт суверенства. Србија се позивала на Четрнаести протокол Париског конгреса од 1856. године. Од тада су дотадашња неприкосновена права Турске као сизерена Србије гарантне силе користиле са свог аспекта: Русија као протекторска сила и Аустро-Угарска као непосредни сусед Србије. Ако се анализирају тадашњи односи између Србије и Турске, може се рећи да је управо у време кнеза Михаила постављен темељ независне државе Србије. У прилог томе говоре: догађај на Чукур чесми,⁸ као и дипломатска конференција у Канлици (Цариграду) 1862. године, чији је резултат био међународни акт - Протокол о питању Србије потписан у Константинопољу 1862. године. Био је то један од кључних докумената у дипломатској борби за формално стицање независности Србије, након кога је дошло до повлачења турског гарнизона и преузимања градова 1867. године.⁹

Кнез Михаило је постепено радио на суверености, водио независну спољну политику и склопио тајне споразуме са балканским државама, са циљем протеривања Турске са Балкана. Упорно је радио на формирању великог савеза балканских хришћанских кнежевина и народа (тајни споразуми са Црном Гором и ослободилачким покретима) и на чврстом савезу са Грчком. Поред обавезе да поштује међународне уговорне обавезе Турске са осталим државама, Србија је самостално склапала међународне споразуме.¹⁰

У унутрашњој политици кнеза Михаила Обреновића једна од карактеристика је однос према Либералној странци формираној 1848. године. Њена идеологија се темељила с једне стране на фаворизовању западних земаља, њихове просвете, културе и демократије, а са друге стране на национализму, народној историји и словенској

⁸ Мањи сукоб на Чукур чесми између турских војника и неколико Срба завршио се бомбардовањем београдске вароши турским топовима. Примирје је склопљено посредством великих сила.

⁹ Ранђеловић Небојша, Ђорђевић Александар, *Протокол конференције у Канлици*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, Правни факултет, 2010. 55 (2010), стр. 112.

¹⁰ Ранђеловић Небојша, *Спољна политика Кнежевине Србије у времена месништва*, У: Заштита људских и мањинских права у европском правном простору (бр. 179046): тематски зборник радова. књ. 3/[уредник Предраг Димитријевић;превод Гордана Игњатовић]-Ниш:Центар за публикације Правног факултета, 2013.стр.214, ISBN 978-86-7148-178-6

патријархалности.¹¹ Почетак њиховог јавног живота везан је за крај владе Карађорђевића, а историјски значај састоји се у томе што су први започели борбу против бирократског режима, који је искључивао учешће народа у државним пословима. Нападали су систем у коме је доношење закона и буџет био искључиво у рукама кнеза и Савета, где није постојала слобода штампе, где је било забрањено грађанима да критикују рад чиновника, а народ био изложен разним злоупотребама бирократског апарата. Тражили су веће ингеренције за Народну Скупштину, за одговорност министара јер „не постоји народ ради чиновника, него чиновници ради народа“.¹² Тражећи законодавну власт за Скупштину сматрали су да она треба да буде спој народног духа који се огледа у сељаштву и западњаштва српске интелигенције. Кнез је прогонио либерале, одбацивао њихов програм о Народној скупштини, о одговорности министара и слободној штампи. Сматрао је да морално и материјално унапређење народа мора да потиче од кнеза и министара а не од Скупштине. Либерали су истеривани из државне службе иако су били интелектуална елита Србије која се школовала у Паризу, Бечу и Берлину. Хапшени су и прогањани из земље. У емиграцији су развијали свој програм и основали патриотско друштво „Омладина“ (1866. године). Временом су у српским интелектуалним круговима стицали доста критичара који су их сматрали идеолозима корисним за буђење политичке свести, али некорисним за државну управу. Атентат и убиство кнеза Михаила у Кошутњаку је довео до великих промена у статусу либерала у Србији.

Поводом убиства кнеза Михаила вођено је пет судских поступака, али то није допринело расветљавању овог злочина. За заверу су оптуживани Александар Карађорђевић (београдски суд га је осудио, а пештански ослободио), прваци либералне странке, али се сумњало и на стране силе, пре свега Турску и Аустро-Угарску. Њихову подршку у вођењу спољне политике је кнез Михаило временом изгубио.

Последице његовог убиства су биле губитак државника који је радио на националном ослобођењу и уједињењу Срба, али и других балканских Словена.

¹¹Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878),Београд,(1926), Издавачка књијарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књијевна задрруга, 1990, стр. 42.

¹² *Ibidem*, *op.cit.* стр. 43.

Заустављени су важни политички процеси и успорена је културна¹³, економска и политичка еманципација српског народа. Намеравао је да донесе и нови устав на парламентарној основи, о чему је остао израђен формални нацрт.

2. Кнежевина Србија у време Намесништва

2.1. Припреме за ново Уставно уређење Србије

Након убиства кнеза Михаила Обреновића (29. маја 1868. године) на престо Србије долази малолетни Милан Обреновић. Опстанак ове династије је везан за Миљивоја Петровића Блазнавца и Јована Ристића.

Блазнавац је важио за контроверзну личност. Био је у прогонству под кнезом Милошем и хапшен због подршке Карађорђевићима, насупрот одлуци Светоандрејске Скупштине о враћању на престо династије Обреновића. Приписивано му је да је сарађивао са Турцима на протеривању Обреновића. Његов успон је започео у време владавине кнеза Михаила. Постављен је 1865. године за министра војске, са задатком да припреми српску војску за рат са Турском. Није био члан ниједне странке, али је учествовао у политичком животу, сматрало се тада, увек из личног интереса.

Јован Ристић је припадао конзервативном кругу још у време кнеза Милоша. Са доласком на престо Михаила већ је 1861. године са Гарашанином¹⁴ ишао у преговарачке дипломатске мисије, био секретар Преображенске скупштине, а постављен је и за заступника у Цариграду. На овом веома високом положају у државној служби, обављао је значајне послове у домену српске спољне политике.¹⁵ Након смене Гарашанина Михаило је за министра поставио Ристића (1867. године). Врло брзо је међутим смењен, јер иако је дуго био присталица кнежеве политике и конзервативаца, током година се његов став мењао. Сматрао је режим полицијским, непопуларним у народу и веровао је да су потребне политичке реформе. Ова смена је Ристића удаљила од конзервативаца и приближила га либералима. Након убиства

¹³ Између осталог, прихваћен је правопис Вука Караџића и почела је изградња Народног позоришта.

¹⁴ Илија Гарашанин је годинама био Михаилов председник Владе и министар иностраних дела. Истомишљеници, креирали су унутрашњу и спољну политику Србије, а њихов разлаз је настао једно због одлагања Михаила од покретања општег устанка против Османског царства и са тим циљем стварања савеза балканских држава, док је други разлог био одлука Михаила да се ожени Катаринином Константиновић, својом сестром од стрица, што је било неприхватљиво читавој српској јавности.

¹⁵ Приписиване су му заслуге за пристанак Порте на повлачење својих гарнизона из градова Србије.

кнеза Михаила, Блазнавац га је због блиставе дипломатске каријере планирао у Намесништву. Јован Гавриловић, који је дотле обављао високе државне послове, требало је да постане трећи члан Намесништва.¹⁶

Велику скупштину је због избора кнеза сазвало привремено намесништво, које су по функцији представљали председник Државног савета, министар правде и председник Касационог суда. Разлог сазивања Велике скупштине је то што су сматрали да кнез Михаило нема законитог наследника. Мимо њих, Блазнавац је као министар војни, уз помоћ београдског гарнизона, прогласио четрнаестогодишњег Милана Обреновића за законитог наследника престола. Била је то побуна војске против Владе и правно неутемељено проглашење. Топчидерска скупштина сазвана јуна исте године, као и конзервативци и либерали, били су принуђени да потврде Милана Обреновића за кнеза. За намеснике који ће управљати Србијом до кнежевог пунолетства изабрани су Миливоје Петровић Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић. Положај и утицај Блазнавца је био толико велики, да нико није имао снаге да му се супротстави.

На скупштини су истакнути реформски захтеви у вези промена уставног карактера: да се прошири Закон о Народној скупштини према новонасталим потребама; да се Скупштина сазива једном годишње; да се усвоје закони о слободи штампе, поротном суђењу и о министарској одговорности. Реформе су биле неопходне, јер је до тада комплетна власт била у рукама кнеза.

Због легитимности, Намесништво је формирало уставни одбор од 76 чланова, назван Светоникољски, који је окупио најеминентније чиновнике и српску интелигенцију. Члан Намесништва Јован Ристић је отворио прву седницу, изложио разлоге за уставну промену и главна начела новог устава. Између осталог речено је: *„Кнезови, падајући један за другим, јавно спокојство земље наше у погибију повлаче, докле се око свију њих врте готово једне исте личности као главни органи. Колико би*

¹⁶ Био је секретар Великог суда, директор кнежевске канцеларије, министар финансија, члан Државног савета, управитељ трговачке школе, председник Српског ученог друштва. Значајно је допринео развоју просвете у Србији и модернизацији српске државе тога времена.

мање било и потреса и штете, да се сасвим обратно догађало“.¹⁷ Основна идеја је била да се укаже на опасности од апсолутистичког режима Милоша и Михаила Обреновића, као и на потребу за успостављањем одговорности и смењивости министара. При томе се истицала важност очувања установа, које су се према народним потребама развијале кроз историју. Намера је била обезбедити народну слободу, али уз јаку власт; односно начело слободе ускладити са ауторитетом власти кроз умерено либералан програм.¹⁸

Током више седница се водила дискусија у којој је потреба за доношењем новог устава доминирала. Са друге стране, било је различитих мишљења о свим питањима која су се односила на уређење законодавне власти, тако да је намесништво у спровођењу реформе имало избор, да међу изнетим ставовима усвоји само оно што му је одговарало.¹⁹ Између осталог, на Светоникољском одбору је предложена подела законодавне власти између два дома народног представништва и кнеза. Народно представништво би се састојало од Народне скупштине и Државног савета (Савет као горњи дом). Предлог да Савет буде независан од Владе и од народа наишао је на неодобравање, како од намесништва, тако и од либерала. У нацрту устава Намесништво је зато од те идеје одустало и спојило у једно законодавно тело Државни савет и Народну скупштину. Неопходним компромисима, Намесништво је правило равнотежу у односима и посредовало између скупштинских захтева и предлога Светоникољског одбора.²⁰

Опозиција из периода Михаиловог режима, србијански либерали и прекосавска Милетићева странка и Омладина, сви су са поверењем подржавали Намесништво као реформаторску владу. Погледи тадашњег просечног интелектуалца могу се сагледати из јавних предавања професора гимназије у унутрашњости, Светозара Никетића: „Света је истина коју данас цео свет исповеда, да је народ главни чинилац у држави,

¹⁷ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд,(1926), Издавачка књижарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit.стр. 63.

¹⁸ Ibid, стр. 63

¹⁹ Стојичић Слободанка, *Законодавна власт Народне скупштине по Уставу Србије из 1869. године*, у: Зборник радова Правно-економског факултета у Нишу. – Ниш: Правно – економски факултет, 1969. – св. 8 (1969); стр. 259.

²⁰ Ibidem, 260.

и где год он није достојно заступљен, да тамо нема напретка у земљи нити га може бити... Као што риба не може живети без воде, тако и свестан народ не може напредовати и живети без слободе“.²¹ Аустријски конзул, Венијамин Калај, писао је августа 1868. године својој влади: “Сваки осећа да су у Србији потребне енергичне реформе. Стега бившег министра унутрашњих дела Христића омрзнута је од целога света, и нова влада мора да приступи реформама“.²² Гроф Андраши, шеф Угарске Владе је такође честитао Намесништву на реформском курсу, а ова подршка једне велике силе је била значајна и са аспекта помирљивијег става Порте. Србија је још увек била у вазалном односу према Турској и Порта је сматрала да као сизерена сила има право на доношење српског устава. Намесништво је међутим хтело да донесе Устав са националним обележјем, што је на крају Турска ипак прихватила. Русија је такође била против уставних промена, а министар иностраних послова, кнез Горчаков, поручио је намесницима да се чувају политичке несталности. У дипломатској ноти је исказано жаљење што намесништво прекида са традиционалном политиком која је уживала руску потпору. Вештом дипломатијом Ристића, руски амбасадор у Цариграду гроф Игњатијев је посредовао код своје Владе у корист намесништва, што је смањило отпор Русије.

У земљи је такође било супротстављених ставова. Илија Гарашанин и конзервативци, владајућа странка за време Михаиловог режима, нису подржавали реформе и указивали су на чл. 14. Закона о Народној скупштини из 1861. године, којим је била забрањена промена устава док је кнез малолетан. Др Стојан Ј. Вељковић је опет бранио уставне промене начелом: „да ранији законодавац не може ограничити будућег...“,²³.

Одлуке Уставног одбора у већини нису постале основа новом уставу. Послужиле су Намесништву као подршка, јер Савет није одобравао сазивање Велике Скупштине и промену Устава, која је била у његовој надлежности. Законитост око новог устава по Продановићу најбоље описује Стојан Новаковић у својој књизи „Двадесет година

²¹ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд, (1926), Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit. стр. 62.

²² Ibidem, op. cit. 63.

²³ Продановић М. Јаша, *Српски народ у 19 веку*, књ.4-6, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936, Издавачка књижевна збирница Геце Кона, op.cit.стр. 167.

уставне политике у Србији“ (Београд, 1912, стр. 92)²⁴: „О Уставу од 1869. Краљ Милан се једанпут пред свима члановима владе Пироћанчеве изјаснио да је постављање његово незаконито, зато што је, противно нарочитој одредби кнез-Михаилових уставних закона од 1861 и опитему уставном праву, издат у време владаочева малолетства, када се уставне одредбе већ ни по логици опитих правних начела не могу мењати. Он је, рече тада, 1872, када је имао да прими владу, премишљао се да ухапси намеснике који су такав устав потписали, а за устав да објави да не вреди, али је одустао од тога што се сетио да као млад непознат човек може тиме сам себе саломити и да без својих људи може у тој намери пропасти“.

2.2. Уставне одредбе из 1869. године

У периоду пред сазивање Уставотворне скупштине српске новине су подржавајуће писале о уставним реформама, критикујући Михаилову полицијску стегу у држави. Српски листови „Видовдан“ и „Јединство“ су пропагирали умерени либерализам, док су прекосавски листови критички говорили о „намесничком либерализму“ и „правом либерализму“. Београдски студенти су агитовали за кандидате „Омладине“. Намесништво је за Скупштину изабрало посланике опозиционих начела из периода Михаилове владавине, а заседање је организовано у Крагујевцу. О коначном садржају Владиног предлога су били упознати само Намесништво и министри, како би Устав био донет без много расправе и оспоравања. Нацрт Устава су припремили пре свих Јован Ристић и остала двојица намесника, као и неколико чланова Владе. Поједини посланици су пре опште дебате у Скупштини критиковали одредбе нацрта, а највише члан 5. по коме књаз искључиво потврђује и проглашава законе, који тада бивају важећи. Био је доста споран и чл. 53. Устава, који се односио на скупштинско право да сама бира своје званичнике. Али, док је јавност обавештена о одредбама, Устав је већ био усвојен 29. јуна 1869. године.²⁵ Влада је указивала на реформе које доноси нови Устав, али се у јавности ипак говорило да народне жеље ни овога пута нису остварене.

Устав Србије из 1869. године је доста прецизно регулисао установу Народне скупштине. Одредба 54. односи се на законодавну власт коју скупштина врши заједно

²⁴ Ibidem, op.cit. стр. 178.

²⁵ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд,(1926), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit. стр. 71.

са кнезом.²⁶ Међутим, иако је могла да предлаже законска решења, ни један закон није могао бити донет, или измењен, уколико није предложен од стране кнеза. Буџетско право Скупштине је такође ограничено, а уколико се не изгласа буџет, важио је онај, усвојен претходне године. Задржано је постојање Велике и Обичне скупштине. Велика народна скупштина је имала четири пута више посланика од Обичне скупштине, бирао их је народ, а одлучивала је о државној територији и промени устава. Проглашавала је кнеза и кнежеве намеснике и бирала самостално свог председника и потпредседника. Велика Скупштина је сазивана по потреби. Обична скупштина је у свом саставу имала посланике изабране од народа и посланике изабране од стране кнеза (бирани су непосредно и преко повереника), а сазивана је једном годишње. Активно бирачно право су имали сви пунолетни грађани који плаћају порез, а пасивно грађани са пуних 30 година старости који плаћају данак од 6 талира годишње. Кнез је постављао једног посланика на свака три изабрана од народа, а називали су их владиним посланицима. Право да буду бирани за народне посланике нису имали адвокати, чиновници, официри и војници под заставом, док то није важило за кнежеве посланике. Државни савет је остао без законодавне власти, већ је био само тело које влади даје мишљење о предметима који му се стављају на увид, а обављао је и неке од функција Управног суда. Влада и министри су били директно одговорни кнезу, који је постављао председника и министарски савет. Министри су одговарали Скупштини једино ако почине неко кривично дело, тако што би их Скупштина оптужила пред специјалним државним судом.²⁷

Европски стандарди су Уставом обухваћени у делу прокламовања опште једнакости пред законом, личних и имовинских права, права о неповредивости стана и законодавства које се односи на стицање српског држављанства. Право грађанства стављено је испред вероисповести, гарантовано је право на службу, на слободу говора и на слободу штампе, док се слобода збора и удруживања није спомињала у Уставу.²⁸

²⁶ Стојичић Слободанка, *Законодавна власт Народне скупштине по Уставу Србије из 1869. године*, у: Зборник радова Правно-економског факултета у Нишу. – Ниш: Правно – економски факултет, 1969. – св. 8 (1969); стр. 262.

²⁷ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, стр. 103.

²⁸ *Ibidem*, стр. 104.

2.2.1. Критичка политичка мисао након доношења представничког Устава

Поред конзервативаца и либерала, настала је нова политичка групација окупљена око Светозара Марковића, који је сматрао да Намеснички Устав не обезбеђује ни потпуну законодавну власт скупштине, ни грађанска права. Са истомишљеницима је припремио социјално – политички програм за чије остварење је била неопходна промена Устава.²⁹ Указивали су да је Скупштина остала без законодавне иницијативе и буџетског права, да заседања Скупштине могу бити одлагана кнежевом вољом и да није успостављена окружна и општинска локална самоуправа. Сматрали су да нема потпуне судске независности и слободе штампе, нити слободног удруживања и јавних зборована. Тражили су окружну и општинску локалну самоуправу, насупрот централистичкој која је задржана из претходног периода.³⁰ Истицали су да је нови Устав недоречен и да ће права и слободе српских грађана бити уређивана законима који нису увек правно усаглашени, а могу се и обуставити чл. 38. Устава, у случају преке опасности за јавну безбедност.³¹

Устав су критиковали и други: зато што интелигенцију на изборима за Скупштину не бира народ; што војници немају активно и пасивно изборно право; зато што се избор кнеза, када нема потомака по мушкој линији, преноси на мушке потомке кћери кнеза Милоша а зетови немају српско порекло; што нема одредби о подизању школа и бесплатној настави, а Влада може да се задужује без скупштинске одлуке.

Милутин Гарашанин је о Намесничком Уставу писао да није само непотпун, већ да је политички неморалан. Док су конзервативци осуђивали Намеснички устав, либерали су га одобравали, иако ни они нису били у потпуности задовољни. Замерке либерала су биле искључивање интелигенције из Скупштине (адвоката и чиновника), сматрајући да је то противно демократском начелу једнакости и интересима либералних првака. Скупштина је по њима била сељачка и патријархална, подређена кнезу у области

²⁹ Политички став Светозара Марковића, касније вође социјалистичког покрета у Србији, тада су подржавали Никола Пашић, Пера Тодоровић, Сава Грујић, који су касније постали оснивачи Народне радикалне странке.

³⁰ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд,(1926), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 81.

³¹ Продановић М. Јаша, *Српски народ у 19 веку*, књ.4-6,*Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936, Издавачка књижевна Геце Кона, стр. 215.

законодавства, док интелигенција није добила право да учествује у државним пословима. Тада су се код либерала формирале две струје, намеснички и прави либерализам. Политичка група коју је чинио део либерала и група младоконзервативаца окупила се око Јована Ристића, а касније ће се на њу доста ослањати Милан Обреновић.

Краљ Милан је о уставу од 1869. године дао аутентично, неповољно мишљење у једном писму уредништву Temps-a: *„Устав од 1869. године, створен за мога малолетства, није одговарао тежњама земље. Ја сам о томе стекао, за двадесет година владе своје жалосно и поучно искуство. Он – устав тај – носио је у себи клицу многобројних сукоба између престола и народа. Он је био узрок многим забунама и пометњама, тегобама и неуспесима.“*³²

Устав из 1869. године је ипак представљао прекретницу и напредак у развоју српске државности и поред свих замерки, оправданих критика и чињенице да није установљен парламентарни режим, иако је Скупштина добила законодавну власт. Намесничким Уставом је први пут у Србији уведен представнички систем, усвојено начело поделе власти и признање основних личних и политичких права грађана. Србија се ослободила турског утицаја по питањима националног унутрашњег уређења. Програм Светоандрејске скупштине је остварен у делу обавезе да се скупштина сазива једном годишње и да има право да решава о законима. Слобода штампе, иако проглашена само у начелу, имала је велики утицај на политички развој.

2.3. Органски закони из 1870. године

Прва редовна скупштина одржана је у складу са новим Уставом 1870. године у Крагујевцу. Намесништво је имало у плану да на овој Скупштини допуни Устав органским законима. Октобра 1870. године донети су следећи закони: Закон о пословном реду у Народној Скупштини; Закон о пословном реду у Државном Савету; Закон о избору народних посланика; Закон о министарској одговорности; и Закон о штампи. При томе ови закони нису били само разрада појединих одредби Устава, већ нису увек задржавали аутентичан смисао појединих одредби.³³

³² Ibidem, op.cit. стр. 232.

³³ Стојичић Слободанка, *Устав Србије од 1869 и органски закони из 1870. године*, у: Зборник Правног факултета у Нишу – Ниш: Правни факултет, 1970. – бр. 9 (1970), стр. 338, ISSN 0350-8501.

Изборни закон и Закон о пословном реду у народној скупштини били су прилагођени настојањима Владе да саставља скупштинску већину у складу са својим афинитетима у спровођењу политике, као и да обезбеди процедуру за рад скупштинске већине по својој жељи. У срезовима су избори вршени преко повереника, што је омогућавало притисак на бираче. Ограничена су имунитетска права посланика, што је посредно доводило до заштите бирократије. Посланици су могли да одговарају за критику чиновника и државних органа уколико их Скупштина пошаље на суд, а за то је увек могла да се обезбеди скупштинска већина са кнежевим посланицима. Закон о пословном реду у потпуности је спречавао опозициону мањину да изнесе своје мишљење у скупштинској расправи. Потребно је било само да скупштинска већина изјави да је довољно обавештена о неком предмету, при чему је председник Скупштине објављивао да је претрес завршен. Омогућено је одузимање мандата народном посланику, а да није установљен механизам опозива такве одлуке од стране народа који посланике бира.

Влада је хтела да избегне одредбе закона којима би се омогућило, да путем штампе и позивања министара на одговорност, дође до озбиљнијег утицаја све организоване опозиције на унутрашњу политику Србије. Зато је кривична одговорност министара сужена, рок застарелости за евентуалну кривицу кратак, а Скупштина је већином гласова могла да ослободи министра од одговорности.

Законом о штампи (печатњи) није била предвиђена цензура у вези дозволе за објављивање новина, али је постојала обавеза да се одштампани примерак мора пре објављивања предати полицији, а кажњиво дело у новинама доводило је до заплена листа и до отварања судског поступка. Тиме је слобода штампе онемогућена накнадном цензуром, или пак аутоцензуром, а опозиција је била изложена непрекидним притисцима. Закон о општинској самоуправи уопште није разматран. Остао је закон о општинама из 1866. године, супротан принципима самоуправе.³⁴

Очекивања да ће Устав из 1869. године бити допуњен законима који ће омогућити суштински развој демократских установа, била су изневерена. Органским законима су

³⁴ Ibidem, стр. 339.

слободе ограничене, а велики број донетих одредби је био чак у супротности са донетим Уставом.

„Намеснички режим био је код савременика озлоглашен као режим полицијског беса и самовоље. Намесништво је, истина, дало један либерални устав, али полицију је задржало онакву какву је наследило од кнеза Михаила. Запт полиције чак је пооштрена; заклоњена Народном скупштином, Намесничка влада допуштала је себи много више него кнез Михаил, који је, као сваки аутократ, владао на своју личну одговорност“, писао је Слободан Јовановић.³⁵

Намеснички режим је користио флоскулу „да све ради у име народа“. Истовремено, прогоњени су социјалисти и присталице династије Карађорђевића. Вођени су спискови људи који су против Владе, оптуживани су помоћу лажних сведока, притварани и изложени полицијској тортури. Са друге стране, они који су подржавали Намеснички режим били су награђивани, тако да су многи либерални прваци добијали висока места у државној служби. Конзервативце нису отпуштали ако им се нису супротстављали, а затекли су се у државној служби. Ову Владу је одликовао непотизам и корупција, диктаторски режим који је по сваку цену имао за циљ врбовање присталица Намесништва и у складу са њиховим интересима, опстанак на власти династије Обреновића.

2.4. Спољна политика у периоду Намесништва

У време Намесништва је настављена спољна политика у истом правцу у коме је вођена у време кнеза Михаила, односно довршаван је процес остваривања независности Србије. Иако је и даље имала вазални статус, у овом периоду се фактички конституисала српска држава..

Супротстављени интереси великих сила, Аустро-Угарске, Турске и Русије, утицали су на дипломатске односе Србије. Избор Србије био је да се ослони на Аустро-Угарску, која је подржавала самовољу Србије у односима са Портом, као и доношење новог Устава. Са Русијом су односи били затегнути због приближавања Србије европским институцијама и пада Гарашанинове Владе коју су подржавали. Црна Гора

³⁵ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878),Београд,(1926), Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op. cit. стр. 92.

је због својих интереса према Русији, предузимала тајне активности против српске Владе.

Између Аустро-Угарске и Србије је успостављен читав след међудржавних активности: подршка аустроугарске Владе за градњу железнице; подршка српским интересима у Босни; оснивање Прве српске банке уз аустријски и мађарски капитал; подршка Србији на Лондонској конференцији. За овакву политику Аустро-Угарска је имала своје интересе. Градња железнице је била стратешки потез Аустро-Угарске због њеног повезивања са Турском железницом. Преузимање Босне од Турске отварало је пут њеној подели, где би се западни делови прикључили хрватским областима Аустро-Угарске. Мађарски део монархије је желео да реши питање развојачења војне границе и оствари нагодбу коју је имао са Хрватима. Подршка Аустро-Угарске је међутим била условљена одрицањем Србије од јужнословенске политике.

Немци су инсистирали да Србија не буде директно против Руса, али и да не дозволи да превагне руски утицај. *„Србији је на овај начин поручено да треба да се држи србијанске политике и одустане од великих циљева, који би ослонцем на једну силу ишли на штету друге силе. Ограничавајућу поруку, али са другим смислом и другачијом садржином Србија је добила из Лондона: Енглези искрено желе ослобођење хришћана, али Енглеска од намесника тражи једино самосталну политику“.*³⁶

Русија у то време покреће ревизију Париског уговора на Лондонској конференцији 1871. године. Претходило јој је становиште Русије да не сматра више својом обавезом да се придржава одредби Париског уговора, којим се ограничава њен суверенитет на Црном мору. Велике силе су могле да се сагласе, или да започну рат који никоме није одговарао. Овакво стање је за Србију било узнемирујуће, јер је под ревизију потпао и акт којим је Србији установљен међународно признат и гарантован статус. Србија се добро дипломатски припремила за конференцију, тако да се њен статус није променио већ је третирана као посебна држава која може да утиче на ток и исход

³⁶ Ранђеловић Небојша, *Спољна политика Кнежевине Србије у време намесништва*, У: Заштита људских и мањинских права у европском правном простору: тематски зборник радова. Књ.3/[уредник Предраг Димитријевић ;превод Гордана Игњатовић]. - Ниш: Центар за публикације Правног факултета, op.cit. стр.217, ISBN 978-86-7148-178-6.

конференцијских закључака.³⁷ Са друге стране, потезом Русије и ревизијом Париског уговора, прекршен је основни принцип међународног јавног права, што је указало на чињеницу, да када су велике силе у питању, такозване „промењене околности“ могу да утичу и на положај и статус Србије. Аустро-Угарска је на истој конференцији актуелизирала ситуацију у вези пловидбе Дунавом, где је уређење Ђердапског теснаца требало да јој донесе концесије. Таква иницијатива је била у директном сукобу са интересима Србије. Аустро-Угарска би контролисала целу регију, отворило би се питање царина и економских ефеката пројекта. Што је још важније, преседан да се уместо комисији прибрежних држава питање постави пред велике силе, отворио би у будућности игнорисање права прибрежних држава по неким другим питањима. Србија се штитећи своја права успешно супротставила таквој иницијативи Аустро-Угарске, али је тиме фактички подржала и интересе Порте и Румуније по том питању. Овакав иступ Србије је примљен са уважавањем од стране великих сила, што је резултирало поправљањем њених односа са Русијом и Портом. Уз све проблеме у дипломатским односима, уз интересе великих сила и њихову непринципијелност, Србија је доста успешно савладавала препреке у међународним односима, што је водило све ближе њеној потпуној независности.³⁸

2.5. Привредни живот за време Намесништва

Престоница Србије је све више добијала европски изглед. Зидало се и градило, а источњачка култура је полако нестајала. Формирала су се Удружења произвођача и потрошача. Подстицано је оснивање фабрика. Основана је Прва српска банка и Београдски кредитни завод, као и банке у Смедереву и Пожаревцу. Оно што није пратило развој било је у домену сфере законодавства,. Недостајали су закони који би уредили нове области, као што је на пример Закон о акционарским друштвима.

На селу је ситуација била другачија, тежа него у варошима. Сељацима је у неким крајевима, све до 1872. године, хајдучија правила проблеме. Њихов главни проблем ипак је била презадуженост. Намесништво је то питање покушало да реши оснивањем Окружних штедионица (1871), али без успеха. Приватни зајмодавци су узели новац, а мали сеоски привредник је остао без кредита. Оснивање сеоских дућана је било

³⁷ Ibidem, стр. 218.

³⁸ Ibidem, стр. 222.

ограничено законом, што је такође правило проблеме сељацима. Позивајући се на начела слободне трговине и грађанске равноправности, изборили су доношење Закона о сеоским дућанима (1870. године). Уставом су у некој мери решена већа политичка питања, а то је у народу пробудило интерес за економским развојем.³⁹ Земљоделско-шумарска школа основана је 1870. године. Образовано је друштво за пољску привреду, које је имало и своје новине. Истовремено, изостала је стратегија Намесништва и Владе у погледу вођења привредне политике, већ је све зависило од приватних иницијатива, које углавном нису ометане.

3. Ново доба кнежевине Србије

3.1. Крај намесничког режима и политичка криза

Након пунолетства кнеза Милана Обреновића, намеснички режим је још увек био присутан у лику Блазнавца, као председника министарства и министра војног и Ристића, као министра иностраних дела. Након што је Блазнавац изненада преминуо 1873. године, кнез Милан Обреновић је отпустио Ристићеве либерале и формирао министарски савет чији је председник био Јован Мариновић. Војску је узео под своју ингеренцију, што је и касније била карактеристика његове владавине. Владу је тада затекла криза у односима са Немачком, Француском, Аустријом и Турском и претња од затварања граница, што би пресекло извоз у Аустрију и изазвало привредну кризу. Одласком Ристића у Беч, криза са Аустро-Угарском је позитивно решена. Са Турском су односи напротив погоршани, када је кнез након пунолетства посетио прво европске дворове, а тек потом султана као сизерена.

Након пада Ристићевог министарства именована је младоконзервативна влада са Аћимом Чумићем, а потом чиновничко министарство Данила Стефановића. Овај период је карактеристичан по политичкој кризи узрокованој сталном борбом конзервативаца и либерала, због чега су Владе падале и били организовани избори.

У то време је ипак донето неколико важних закона (1873): измена и допуна Закона о поступку судском у грађанским парницама; Закон о окућју;⁴⁰ Закон о потпомагању

³⁹ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд,(1926), Издавачка књижарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 107.

⁴⁰ Напредак у прописима се огледао у томе да сељак не може да прода минимум окућја, да га задужи или било како отуђи.

индустријских предузећа, којим је државним концесијама, пореским и царинским олакшицама стимулисан развој индустрије.⁴¹

Скупштински избори од октобра 1874. године били су веома значајни за историју политичких странака у Србији. Након тих избора Скупштину је сачињавало неколико политичких групација: Светоандрејски либерали предвођени Јевремом Грујићем, конзервативци Јована Мариновића и зачеци младоконзервативаца и народњака, будућих радикала⁴².

Тада почиње и велика источна криза, започета устанком у Херцеговини 1875. године, која се током неколико година, од 1875-1878., проширила на читав регион. Узрокована је великом кризом Османског царства с једне стране и бојазнима великих сила од поремећаја равнотеже снага са друге стране. Херцеговачки устанак против Турске 1875. године је код српског народа и Скупштине покренуо револуционарне тежње за коначним ослобођењем. Тражили су да се крене у рат са Турском. За рат је био и Јован Ристић, али је кнез био против. Знао је став великих сила, да желе мир и да неће бранити Србију од Турске уколико сама изазове рат. С тога је први пут у дотадашњој историји Србије кнез употребио своје право и распустио Скупштину. Либерални кабинет је постављен 1875. године, а након само месец дана успостављена је влада са младоконзервативцима и млађим либералима, на челу са Љубомиром Каљевићем. На власти је била само седам месеци. Поднела је интерпелације о неколико реформских промена у законодавству: Закон о печатњи 1875. године, којим се укида надзор полиције пре објављивања новине и дозвољава слобода издавања штампе; Закон о устројству општина и општинских власти, где је дата већа финансијска и управна самосталност и самосталан избор кмета; Закон о поступку судском за кривична дела, којим се ограничава полицијска самовоља и повећава лична сигурност грађана. Није успела да усвоји ове Законе, јер је Србија ипак ушла у рат и 1876. године довела до обустављања свих либералних измена и допуна закона. То ипак

⁴¹ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, стр. 106.

⁴² Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд,(1926), Издавачка књижарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 204.

није зауставило политичке и скупштинске борбе на унутрашњем плану у вези права и слобода, рата, буџета, али и у погледу спољашње политике Србије.

3.2. Први и други српско-турски рат 1876-1878

Тадашња Влада је била сувише слаба да се одупре вољи народа, иако је све указивало да ће Србија изгубити рат са много јачим непријатељем. Породица, школа, новине, књижевност, све је било опијено национализмом. „*Рат од 1876. био је крајња последица оне ратоборности која се развијала у националистичкој атмосфери шездесетих година*“.⁴³

И поред таквог ентузијазма Србија је изгубила у рату са Турском. Од савезника је могла да рачуна само на Црну Гору и на добровољце из Русије. На Цариградској мировној конференцији исте године издејствован је *status quo ante*,⁴⁴ иако је Србија ратовала против сизерена.

Наредне године је Русија повела рат против Турске, Србија јој се прикључила и заједно са Русијом из тог рата изашла као победник. Последица је био Санстефански руско-турски мир (19. фебруара 1878.г.).

4. Признавање независности Србије и друштвено-политички односи

4.1. Санстефански мир и Берлински конгрес

Одредбама Санстефанског мировног уговора Турска је остала без европских територија. Србија је добила Ниш од освојених територија, проширила се у Новопазарском санџаку, али су Пирот и Врање додељени Бугарској. Русија је остварила свој циљ и створила велику Бугарску, која остаје под сизеренством Турске, али надзор над њеним режимом припада Руском царском комесару. На тај начин Бугарска постаје истурена руска испостава, односно руска војна крајина.⁴⁵ Србија је овим мировним уговором остала без ослобођених српских градова и дела Косова.

Велика источна криза започета устанком у Херцеговини 1875. године проширила се на читав регион у периоду од 1875-1878. године. Узроци су били постепено унутрашње урушавање Османског царства с једне стране и поремећај равнотеже снага од кога су страховале велике силе. Завршила се Берлинским конгресом 1878. године,

⁴³ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, *op.cit.* стр. 277.

⁴⁴ *ibidem*, стр. 108.

⁴⁵ *ibidem*, стр. 109.

на коме су Србија и Црна Гора постале независне кнежевине. Србији су припојена четири округа: Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички. У делу уговора који се тиче Србије унете су одредбе о једнакости грађана и слободи вере. Верификовани су сви претходни уговори Србије са другим земљама и стечена права и повластице. Одредбама Берлинског конгреса Србија ипак није могла да буде задовољна: окупирана је Босна и Херцеговина од стране Аустро-Угарске; наметнут је Србији део Портиног дуга у новоприпојеним областима које је у крвавим биткама ослободила; Србија и Црна Гора су раздвојене новопазарским санџаком; Стара Србија је делимично припојена Србији; независност и територијално проширење условљено је закљученом конвенцијом са Аустро-Угарском у вези железнице, трговине и прокопавања Ђердапа; наметнута је обавеза Србији о обештећењу муслиманских поседника и намирењу дела турског државног дуга. *„Српске претензије у Старој и Јужној Србији ограничене су стратешким интересима сила које су се заснивали на компактности трансверзале Бања Лука – Солун. Уместо у српским рукама, ови крајеви су остали под Портиним суверенитетом и директном контролом Аустро-Угарске, која је у Новопазарском санџаку могла да држи чак и војне посаде“*.⁴⁶

На конгресу је Србију представљао Јован Ристић. Он је у Меморандуму упућеном Берлинском конгресу образложио српске захтеве и њихову оправданост. У детаљном извештају Скупштини о дешавањима на конгресу је између осталог рекао: *„Историјским фактима констатовано је, да се из српског питања породило оно велико питање, које је конгрес занимало; и да се право народа српскога не може никада угасити“*.⁴⁷

О територијалној подели великих сила каже: *„Досад је било у свету више конгреса. О свакоме се зна, да је заступао неко начело, а знало се и какво начело. Тако се један руководио начелом легитимности, други начелом освајања итд. Но какво је начело овај садањи конгрес, заступао, ја небих знао казати. Властити интерес, као да је био*

⁴⁶ Ранђеловић Небојша, Ђорђевић Александар, *Услови признавања независности Србије 1878. године*, У: Заштита људских и мањинских права у европском правном простору: тематски зборник радова. Књ.1, Ниш: Центар за публикације Правног факултета, 211, op.cit.стр.316, ISBN 978-86-7148-148-9.

⁴⁷ Стојичић Слободанка, Небојша Ранђеловић, *Берлински конгрес и српско питање:1878-1998*, Ниш: СКЦ, 1998, op.cit. Предговор, стр. 6.

*свакој сили меродаван. Тражило се и радило, да се велики задовоље, а мали да се истисну из положаја, који би били од важности и могли да сметају великима“.*⁴⁸

Професор др Небојша Ранђеловић по овом питању закључује у свом раду: *„Занимљиво је нагласити и Ристићеву примедбу, која са аспекта садашњице, звучи пророчански да је одређивање српских граница увек опасност за европски мир“.*⁴⁹

4.2. Друштвено-политички односи од 1878 – 1882.

Србији је након Берлинског конгреса предстојало законодавно уређење нових крајева, измирење ратних дугова, откуп земље у новоослобођеним крајевима, као и закључење железничког и трговинског уговора са Аустријом. Ратови са Турцима су осиромашили државу и народ и Србија се нашла у финансијској кризи. Како би се стабилизовала економска ситуација, Ристићева либерална Влада, која је на изборима 1878. године добила већину, издејствовала је на Скупштини нови порез на радње, назван „патентарине“, што је довело до великог незадовољства. Закон је пао већ 1879. године, а Влада је повећала постојеће порезе, што је народу ипак било прихватљивије због веће усаглашености са имовинским могућностима појединца. Донет је Закон о српским народним новцима, којим је завршено стварање новчаног система Србије.⁵⁰

На промену политичких односа у друштву и на однос снага у Скупштини имале су велики утицај идеје Светозара Марковића. Демократска мисао се проширила код свих слојева друштва, тако да период успостављене независности Србије обележавају велике политичке борбе, сукоби и рани радикализам.⁵¹ На скупштинским изборима 1878. године либерална Влада је добила већину због подршке посланика из нових крајева. Опозиција је постигла успех у Источној Србији, одакле је дошло неколико истакнутих опозиционих посланика. Овај део земље је претрпео највеће погроме у првом турском рату и био у великој материјалној беди. За вођу опозиције се наметнуо

⁴⁸ Ibid, op.cit. Предговор, стр. 6.

⁴⁹ Ранђеловић Небојша, Ђорђевић Александар, *Услови признавања независности Србије 1878. године*, У: Заштита људских и мањинских права у европском правном простору: тематски зборник радова. Књ.1, Ниш: Центар за публикације Правног факултета, 211, op.cit. стр.321.

⁵⁰ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*,књ.2.(1878-1889),Београд,(1927), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 18.

⁵¹ Стојичић Слободанка, *Значај политичког законодавства из 1881. године за уставни развитак Србије*, у: Зборник Правног факултета у Нишу – Ниш: Правни факултет, 1972 – бр. 11 (1972), стр. 218, ISSN 0350-8501.

Никола Пашић, посланик рођен у Зајечару, школован у Цириху и један од првих следбеника Светозара Марковића. Међу опозиционаре је унео дисциплину и организацију.⁵² Либерална Влада губи на популарности због тешких услова живота. Народ је тражио смањење државних намета, Влада је због празне касе подизала намете, народ се бунио, а полиција је поштравала притисак. Закон о патентаринама је чак неке од посланика већине приклонио опозицији. Железничка конвенција са Аустријом је додатно разбеснела опозицију. Тадашње новине „Видело“ су писале: „*Железничка конвенција је свечан акт којим се Србија својеволјно предаје у сферу трговачких и саобраћајних интереса Аустро-Угарске*“.⁵³ Опозиција је осудила и Трговински уговор и царински рат са Аустријом, који је Ристић започео. Земљорадници и трговци су имали штету од затварања границе са Аустријом и страховали су од даљих репресивних мера у погледу извоза. Кнез Милан је био разочаран улогом Русије у вези Санстефанског уговора и све се више приближавао Аустро-Угарској. Због царинског рата са Аустријом Ристићева Влада је пала.⁵⁴ Либерали су имали дугу предисторију, где су њени прваци били у власти, а пре свих Јован Ристић. Њени симпатизери били су углавном грађани из средњег слоја, трговци, богати сеоски домаћини, представници вишег свештенства и високи чиновници. Њихов пораз на изборима из 1880. године је довео до турбуленција у политичком животу Србије.

На политичкој сцени Србије су се већ увелико истицали радикали. Основна идеја радикала је била уређење државе тако да власт буде у рукама народа и у његову корист. То је подразумевало учешће народа у законодавству, у управи (среска самоуправа) и у судству (изборност судија).⁵⁵ Залагали су се за то да локална власт доприноси материјалном и културном развоју сељаштва, да се уведу троразредне

⁵² Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.2.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 32.

⁵³ Ibidem, op.cit. стр. 37.

⁵⁴ Јован Ристић је био један од наших највећих државника 19. века, главни чинилац политике Србије од 1868-1880. године. Водиља његове политике била је независност Србије. Бранио је и економску самосталност Србије, сматрајући је угроженом од Аустро-Угарске.

⁵⁵ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд,(1926), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 255.

средње школе са образовним програмима потребним унапређењу земљорадње и занатства. Тражили су промену читавог бирократског сиситема, а не само укидање полицијског деспотизма. Радикалске идеје су имале подршку скоро свих у Скупштини, чак и многих либерала и конзервативаца.

После оставке Ристићеве 31. октобра 1880. године формира се Влада младоконзервативаца 2. новембра 1880. године на челу са Миланом Пироћанцем. Она је требало да буде подршка кнезу за уговор са Аустро-Угарском. Сарадња радикала са младоконзервативцима са којима су наступали против либерала се наставља, иако нису ушли у Владу.

Скупштина у периоду 1880-1881. године доноси читав низ позитивних законских одредби. Јануара 1880. године је поново укинута одредба претходног подношења листа полицијској власти. Закон о штампи из 1881. године је допринео већој слободи штампе, умањењу репресивних мера и обустављање судске контроле низом одредби. Доношењем Закона о судијама из 1881. године обезбеђена је сталност судија, што је имало утицаја на то да независна судска власт може да буде објективнија према штампи. Закон о удружењима и зборовима из 1881. године је уредио поступак одржавања јавних зборова и оснивање политичких и других удружења и организација. Њиме је дато право слободног удруживања и држања зборова, а постојање политичких странака је први пут званично регулисано у српском законодавству.⁵⁶ Оснивање политичких удружења је било ограничено одобрењем од стране министра унутрашњих дела. Министар је на основу кривичног законика могао да одбије оснивање уколико је циљ удружења кажњиво дело, или његов статут садржи противзаконите одредбе. Што се тиче осталих удружења и организација, за њихово оснивање није било потребно посебно одобрење. Закон о пословном реду у Народној скупштини измењен је у чл. 50. јануара 1880. године.⁵⁷ Овај закон, са рестриктивним одредбама, укида се акламацијом 31. јануара 1881. године.

⁵⁶ Стојичић Слободанка, *Значај политичког законодавства из 1881. године за уставни развитак Србије*, у: Зборник Правног факултета у Нишу – Ниш: Правни факултет, 1972 – бр. 11 (1972), стр. 231, ISSN 0350-8501.

⁵⁷ Законом из 1870. године скупштинска већина је могла да прекине говор опозиционих посланика изјавом да је о предмету који је на расправи довољно обавештена. Допуном из 1880. уводи се још рестриктивнија мера да о посланичком питању влади може да говори само онај кога посланици изабери.

Сагледавајући овај период, може се рећи да је у великој мери, нарочито изменама и допунама у току 1881. године, законодавство допринело релаксирању и унапређењу политичких права и слобода. Закони о слободи штампе, слободи удруживања и зборована, судска независност, показали су да је Србија још тада била дорасла парламентаризму. Нажалост, ауторитарност владаоца и непоштовање воље народа, водили су земљу у сукобе и политичке борбе, што није доприносило развоју ни у једној области друштвеног живота.

Избори су расписани 30. новембра 1880. године. Младоконзервативци и радикали су изашли заједно на изборе и овај савез је однео апсолутну победу над либералима (од 128 места либерали су освојили 7).⁵⁸ Очекивало се да радикали сада уђу у Владу, али младоконзервативци нису испоштовали предизборни договор. Кнез Милан је погоршао целу ситуацију и одбио да Пашић буде председник Скупштине, иако је био други по освојеним гласовима. Радикали због тога формирају свој посланички клуб у Скупштини и као Народна радикална странка покрећу партијске новине „Самоуправа“.⁵⁹ Младоконзервативци формирају Напредну странку. Ристићеви либерали оглашавају Либералну странку.

Захваљујући Закону о штампи и о зборовима из 1881. године отворила се могућност за слободнију организацију страначког живота. Народна радикална странка се прва организовала. Израдила је Статут где је предвидела главни одбор са седиштем у Београду, али поред тога и формирање месних одбора на територији целе земље, што се показало значајно за њен будући успех. „Радикали су учинили једну ствар од историјског значаја. Они су, први, организовали сељачку масу као политичку странку“.⁶⁰ Са жељом да се приближе народу фокусирали су се на политички део учења Светозара Марковића. Инсистирали су на неопходност суверености Народне

⁵⁸ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.2.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 47.

⁵⁹ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, стр. 113.

⁶⁰Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit. стр. 124.

скупштине и на општинској самоуправи, агитујући да Влада брине само о бирократији и да народ нема никакве користи од државе.

Напредну странку су оформили младоконзервативци, окупљени око листа „Видело“. У њој је било доста интелектуалаца, научника, виших чиновника, банкара, индустријалаца, трговаца и богатих сеоских домаћина. Ова државотворна странка⁶¹ заслужна је за много либералних закона, којима су у Србији успостављене политичке слободе. Са временске дистанце може се рећи да напредњачка Влада није бежала од непопуларних мера, уколико је сматрала да доприносе модернизацији и културном развоју државе. Рефорским законима покушавала је да унапреди и осавремени државну управу.

Након трговинског споразума закључен је са Аустро-Угарском и политички споразум, односно тајна конвенција јуна 1881. године. Конвенција је била обухваћена „Тројецарским савезом“,⁶² између Русије, Аустрије и Немачке. На Србију су се посредно односиле две одредбе: једна да Аустрија задржава право да изврши анексију Босне и Хрцеговине; друга, да се силе овог савеза неће противити уједињењу Бугарске и Источне Румелије. „*Погодба од 1881. само је једна у низу оних погодаба у којима су Аустрија и Русија делиле Балканско Полуострво на западну половину, која улази у аустријску, и источну половину, која улази у руску сферу*“.⁶³ Најважнији за Србију је део Тајне конвенције који се односи на обавезивање Аустрије да ће је признати за краљевину и подржати њене претензије за проширењем јужних граница, а да се Србија неће мешати у анексију Босне и Хрцеговине од стране Аустро-Угарске. Дипломатска подршка Аустрије је подразумевала њено право да има контролу над спољном политиком Србије. Предвиђена је била војна сарадња, или пријатељска неутралност у случају рата. Националисти у Србији су замерали Милану Обреновићу што се одрекао Босне и окренуо леђа Русији. Слободан Јовановић међутим сагледава то другачије: „*Осамдесетих година ми смо имали да бирамо између тајне конвенције и*

⁶¹ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, стр. 114.

⁶² Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.2.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна Гецце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр.58.

⁶³ Ibid, op.cit. стр. 58.

*борбе на живот и смрт с Аустријом. У то време, није било ниједне Силе која би нас хтела бранити од Аустрије“.*⁶⁴

⁶⁴ Ibidem, op.cit. стр.65.

V ТИМОЧКА БУНА, УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ

1. Србија у време проглашења краљевине и страначке борбе

1.1. Ситуација у земљи у периоду 1882 – 1883. године

Србија је проглашена за краљевину Одлуком Народне скупштине 6. марта 1882. године. Овако значајан историјски догађај, након независности и територијалног проширења Србије, потиснуо је тежак финансијски губитак услед банкротирања „Бонтуове генералне уније“, која је требало да гради железницу у Србији.

Страначке борбе и сукоби су кренули од другог редовног сазива Народне скупштине, јануара 1882. године. Свечано отварање седнице Скупштине обављено је кнежевом беседом, за председника Скупштине поново је изабран Алекса Поповић, а за потпредседника Милан Кујунџић. У скоро свим скупштинским одборима су изабрани посланици из владајуће Напредне странке, а прочитана су два нацрта адресе: одборски и опозициони. Опозиција је захтевала промену Устава и увођење самоуправе. У адреси мањине се у обраћању кнезу наводило да су донети економски и финансијски закони противни економској независности Србије. Радикали нису хтели да потпишу адресу већине која је хвалила кнежеву политику. Одбили су да учествују у делегацији која је адресу предала кнезу, иако је то била устаљена пракса у Скупштини, без обзира на страначку припадност. Политичка борба се наставила и преко штампе. Пера Тодоровић, један од радикалских првака и уредник листа *Самоуправа*, наводи реакцију тог листа на вест о паду Генералне уније 30. јануара 1882. године: *Уредништво је одмах те ноћи спремило ванредан број и сутрадан запрепаћена Србија читала је у том броју чланчић под насловом „Тешко земљи“, који је почињао с „Великаши, проклете вам душе!“ и у коме се даље разлагало како је падом Генералне уније Србија оштећена с 40 милиона динара, како је свака жива душа у Србији задужена с преко 30 динара, а свака пореска глава с 15 дуката и да све има да се плати на суво и забадава.“* У Скупштини је Никола Пашић фебруара 1882. године поднео интерпелацију председнику владе, захтевајући одговор у вези банкротства Генералне уније и велике штете коју је Србија претрпела.⁶⁵

⁶⁵ Тодоровић Пера, *Крвава година, Српски мемоари књ. 4*, Српска књижевна задруга, 1991, op.cit.стр. 93.

Радикали су подносили интерпелације у Скупштини, тражили одговоре и нападали Владу, Влада је одговарала игнорисањем и претњама, а *Самоуправа* је оптуживала и подизала тензије у народу. По Уставу из 1869. године био је предвиђен трочетвртински кворум за пуноважан рад парламента. Радикалима је било јасно да Скупштина изласком њихових посланика губи кворум и да у складу са законом морају да се распишу нови избори. Након афере са Генералном унијом сви су знали да Напредна странка не би добила већину на изборима.⁶⁶

Заиста, на накнадним изборима који су се те године одржавали због изласка радикала из Скупштине и недостатка кворума обавезног за њен рад, радикали су убедљиво побеђивали. Након избора заказаних маја 1882. године напредњаци су катастрофално поражени од радикала. Влада је у већини округа поставила своје окружне начелнике, са задатком да по сваку цену, забранама и притисцима, напредњацима обезбеде победу. Полиција је користила репресивне методе како би онемогућила победу радикалских првака. Никола Пашић је активно учествовао у предизборној кампањи и са великим одушевљењем је дочекиван од народа, посебно у Зајечару, свом родном месту. Образован је посебан фонд којим је пружана помоћ прогоњеним радикалима,⁶⁷ којим је руководио њен Главни одбор. Кампања у којој се Радикална странка залагала за увођење парламентарног система владавине, добила је већинску подршку народа без обзира на све притиске власти.

Закони су истовремено допунама постајали све ригиднији. Нове измене поново повезују Закон о штампи са појединим одредбама кривичног законика. Закону о пословном реду у Народној скупштини додају се 1882. године два нова члана, која се односе на дисциплинске казне за неоправдане и намерне посланичке изостанке.⁶⁸ Напредњачка влада је јуна 1882. године донела Закон о установљењу чувара за јавну

⁶⁶ Ibidem, стр. 94.

⁶⁷ Ibidem, стр.95.

⁶⁸ Допуне Закона о пословном реду односиле су се на чл. 6. који предвиђа обавезу посланика да ако не дође на Скупштину мора да оправда изостанак „довољно важним узроцима“, а у чл. 13. Закона да ако одсуствује добија накнадни рок, па ако ни тада не дође у Скупштину искључује се и на његово место се бира неко други.

безбедност.⁶⁹ Закон је донет по хитном поступку. Ову коњичку жандармерију Пера Тодоровић је назвао „сејмени“, према једном роду јаничарске полиције, која је у турско време малтретирала и глобила народ.

Власт је формирала двогласачку Скупштину као одговор због два пута поновљених допунских избора и опструкције у Скупштини, због бојкота радикала и недостатка кворума. На победу радикала на изборима Скупштина је реаговала поништењем њихових мандата. За посланике су проглашени напредњачки кандидати, који су на изборима освојили незнатан број гласова. Њих су радикали прозвали „двогласцима“⁷⁰, јер су због забране да се поново изаберу посланици који су напустили скупштину, посланичке мандате добијали кандидати који су имали чак само два освојена гласа.⁷¹

Прилику да се обрачуна са радикалима краљ Милан је добио након атентата, који је на њега покушала Јелена Илка Марковић. У Саборној цркви, октобра 1882. године, Јелена, удовица Јеврема Марковића, покушала је да убије краља Милана.⁷² На саслушању је изјавила да је хтела да освети свог покојног мужа који је стрељан због учешћа у Тополској буни и да спасе земљу од краљеве тираније. Са жељом да искористи ову прилику, краљ је оптужио радикале за атентат и затражио од Владе енергичне мере. Председник владе Милан Пироћанац је ипак одбио краљев предлог о затварању Главног одбора радикалне странке.

У склопу реформи које је желела да спроведе, Напредњачка Влада је након набавке нових пушака, 1883. године донела Закон који је укинуо народну војску. У ратовима са Турском се показао недостатак стајаће војске, коју је у то време имала Отоманска империја, а у региону су имале све балканске државе и Бугарска. Зато је у Србији уведена општа војна обавеза која је трајала две године. Након одслуженог војног рока у сталном кадру, одржаване су вежбе за резервисте једном годишње, а повећан је и број официра. Сељачко становништво је овај закон доживело као велику обавезу и

⁶⁹ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 153.

⁷⁰ Ibidem, стр.96.

⁷¹ Закон о избору народних посланика и Закон о министарској одговорности нису мењани све до промене устава, 1888. године.

⁷² Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 159.

терет. Грађанство је оптуживало краља Милана да је милитариста, да ствара официрску касту и своју преторијанску гарду како би штитила њега и династију Обреновића.⁷³

На трећем редовном сазиву Скупштине за 1883. годину за председника Скупштине је краљевим указом постављен Милан Кујунџић, а за потпредседника Милош Глишић. Скупштина је отворена престоном беседом, краљ је похвалио рад претходног скупштинског сазива и обећао доношење нових закона: о општој царинској тарифи, о оснивању Народне банке, о Берзи ефеката и земаљских производа и оснивању посебних одељења у оквиру Управе фондова.

Народна скупштина је за кратко време донела неколико важних закона: Закон о основним школама који је увео обавезно основно образовање; Закон о црквеним властима, Закон о Народној банци и Закон о устројству војске. Пошто су јој поднети сви законски предлози, Скупштина је указом краља у јануару 1883. године распуштена, а потом је истог дана новим указом сазвано ванредно заседање Скупштине за 13. јануар 1883. године. Ванредни сазив је трајао до 23. јануара 1883. године. После распуштања Скупштине расписани су избори за септембар 1883. године.

Напредњачка Влада је краљу предлагала изборе за Велику Скупштину, која би одлучила о промени Устава. Краљ је желео изборе за Обичну Скупштину, сматрајући да није време за нови Устав за који је напредњачка Влада припремила нацрт, са којим се иначе није слагао. Намера напредњака да се у Србији уведе парламентаризам са претежним утицајем интелектуалне елите, наишао је на отпор краља Милана који је апострофирао лични режим, власт владоца, или у крајњој линији Устав по коме би парламент зависио од Владе. Претила је министарска криза, која је избегнута великим успехом напредњачке Владе априла 1883. године, када је закључен споразум „четворне конвенције“ о железничкој повезаности Србије са Цариградом и Солуном код Пирота и Врања. Преговори са Бугарском и Турском су трајали неколико година, Србија је уз подршку Аустро-Угарске изборила овај споразум, а ратификација конвенције је планирана у октобру 1883. године. С тога се одустало од избора за Велику скупштину,

⁷³ Ibidem, стр. 73.

одложене су припреме за нови устав, а за септембар су заказани избори за Обичну Скупштину.

За то време радикали су промовисали свој нацрт устава. Лист „Видело“ је објавио нацрт радикалног устава и изложио га „безобзирној“ и „увредљивој“ критици. Назива га „циничким“, као дело „дечурлиске“ и политичке „тупоглавости“, да се „никад издајство земље и народа није могло у безобразнијем и опаснијем облику појавити у свету“, да је радикалски нацрт „порицање државе“.⁷⁴ Радикали су на оптужбе одговарали да краљево одупирање народу води у тиранију, која по историјском искуству обично изазива буне и преврате.

Штампа је у то време постала веома важна у народу, а све што се објављује је сматрано за истину, без икакве критичке мисли. Народна радикална странка је штампала три листа: политички лист *Самоуправу*, књижевни лист *Рад* и шаљиви лист *Ђоса*. Радикали су захваљујући Пери Тодоровићу у погледу штампе били успешнији од осталих странака. Он је уређивао *Самоуправу*, писао политичке хумореске и извргавао руглу чак и самог кнеза Милана, што је дотле било незамисливо. Добром организацијом и преко штампе, радикали су у потпуности освојили јавно мњење Србије.⁷⁵

1.1.1. Нацрт устава Напредњачке странке

У овом периоду је осим радикалног, у јавности представљен и нацрт новог устава Напредњачке странке. Милан Гарашанин и Стојан Новаковић су предали краљу Милану јула 1883. године⁷⁶ нацрт устава Напредњачке странке, на основу кога се у Србији уводи парламентарна монархија. Законодавну власт има краљ и народно представништво које се састоји из два дома, односно од Скупштине и Сената. Право законодавне иницијативе је дато и краљу и народном представништву, а за доношење закона је неопходан пристанак обе гране власти за време истог сазива. Краљ потврђује и проглашава законе, има право апсолутног вета, само донекле ограниченог јер га

⁷⁴ Продановић М. Јаша, *Српски народ у 19 веку*, књ.4-6, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936, Издавачка књижевница Геце Кона, op.cit. стр.253

⁷⁵ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, стр.135.

⁷⁶ Одбор Напредне странке је још јуна 1880. године израдио предлог устава, на коме је радио пре свих Милан Пироћанац. Устав је предвиђао законодавно тело са два дома, скупштином и сенатом.

може дати на сазиву народног представништва на коме је закон усвојен. Оба дома су равноправна у законодавној власти, а датум сазивања народног представништва је једном годишње 15. новембра, уз могућност ранијег сазивања од стране краља. Оба дома бирају сваки из својих редова председника, потпредседника и секретара, а чланови народног представништва имају посланички имунитет. Право интерпелације у односу на министре подједнако је дато народним посланицима и члановима сената.

Народну скупштину чине народни посланици изабрани искључиво непосредним гласањем. Избори се одвијају у два бирачка одсека, за пет области у земљи. Трећи одсек чине вароши и варошице. Бирачи који плаћају 50 динара непосредног пореза гласају у оквиру првог одсека, док они који плаћају 30 динара гласају у другом и трећем одсеку. У свакој области први одсек бира осам посланика, други одсек четири, док трећи бира три посланика у Београду и по једног у варошима и варошицама. Чиновницима, адвокатима и пензионерима је загарантовано пасивно бирачко право. Мандат народних посланика траје пет година.

Сенат се састоји од три врсте чланова: оних који су изабрани непосредним гласањем од стране народа, затим од чланова сената по праву и од оних које поставља краљ лично. Чланове сената на изборима бира први одсек, односно бирачи који плаћају 50 динара непосредног пореза у областима и у варошима и варошицама. Чланови сената по основу права су престолонаследник након пунолетства, митрополит и епархијске владике. Краљ има право да постави 20 чланова сената, а њихов мандат траје десет година. Избором и постављењем се сваке године обнавља половина чланова овог тела.⁷⁷

По нацрту напредњака краљ је неприкосновен у свему и никоме није одговоран. Министри су одговорни за сва акта која краљ доноси и потписује. Краљ поставља министре, престоном беседом отвара седнице народног представништва и закључује заседања. На основу права може ванредно да сазове народно представништво, као и да га распусти, али тада истовремено има обавезу да распише изборе у року од највише два месеца. Краљ има извршну власт коју реализује преко одговорних министара. Судска власт је у надлежности судова.

⁷⁷ Стојићић Слободанка, „Уставни развитак Србије 1869 – 1888“, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ.26. Лесковац, 1980, стр. 181-182.

Министарска одговорност, њихово евентуално кажњавање и судски поступак је уређен посебним законом, а судски поступак се води пред Касационим судом. Право да оптуже министре имају краљ, сенат и скупштина.

Напредњачки нацрт устава гарантује право и слободу грађана у погледу савести, вероисповести, права на зборове и удруживања⁷⁸, политичких права, личне и имовинске сигурности и неповредивости стана. Гарантује се слобода штампе и забрана цензуре. Забрана издавања штампе је ипак дозвољена, али само у посебним, уставом дефинисаним ситуацијама (нпр. подстицање комунизма).

Када је у питању територијално устројство, земља је подељена на пет области које имају 12 срезова, који се деле на општине. За ово устројство је предвиђен посебан закон који дефинише: непосредно бирање обласних и општинских одбора; њихове надлежности одређене искључиво у складу са обласним и општинским интересима; принципе јавности њиховог делокруга рада, али и државне контроле са циљем заштите општих државних интереса.

Краљ је одбацио напредњачки нацрт устава назвавши га „*ирвењачким*“⁷⁹. Сматрао је да оваквим предлогом новог Устава министри желе да умање његову власт. Страховао је и од евентуалне победе радикала на изборима за Велику скупштину, која би тада могла да одбаци напредњачки устав, чак и у случају да га он уз извесне измене прихвати. Сматрао је да би га то довело у ситуацију да мора да изврши државни удар, а у случају његовог неуспеха, да поднесе оставку.

1.1.2. Нацрт устава Радикалне странке

Радикална странка је од почетка политичког деловања, као основну и приоритетну компоненту свог програма, одредила измену постојећег устава из 1869. године. Нацрт новог устава фактички је све време припреман од стране радикала. Предлог Нацрта је уз пропратно писмо Николе Пашића, председника Главног одбора, пре коначног усвајања достављен месним одборима странке на разматрање. Уставна материја је била детаљно разрађена на принципима народног суверенитета, а текст је почињао

⁷⁸ Власт би по нацрту ипак требало да одобри зборове организоване на отвореном простору.

⁷⁹ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit. стр. 170.

реченицом: „Српски је народ суверен у краљевини Србији. Из народа потиче свака власт. Народ је извор и утока сваке власти...“⁸⁰

У делу нацрта који се односи на дужности и права српских грађана, посебно су наглашене уставне гаранције за неприкосновено остварење грађанских и политичких права: једнакост српских грађана; лична слобода; право збора, договора и удруживања; тајност писама; неповредивост стана; право на слободу мишљења.

Утврђени су принципи за оне слободе и права која морају да се уреде посебним законима, као што је Закон о штампи. Дефинисано је да грађанска и политичка права могу да се ограниче искључиво за време ратног стања од стране Велике народне скупштине, с тим што се аутоматски обустављају по закључењу мира.

Радикалски нацрт устава поново уводи народну војску и наводи: „Народна је војска наоружана установа, и она се не може ни уклонити ни разоружати“.⁸¹ Контролу војске обавља Народна скупштина, а мобилизација се врши једино на основу Скупштинске одлуке, након које се доноси Решење о даљем поступању.

Нацрт је предвидео малу и велику Народну скупштину. Мала народна скупштина би се бирала на три године, а сазивала једном годишње 1. новембра у Београду. Велика народна скупштина би била сазивана 1. јануара на сваких седам година. Услов за добијање гласачког права је плаћање грађанског пореза. Избори су непосредни, а народни посланик се кандидује у свом месту становања. Народни посланици се бирају на три године, али могу бити опозвани и пре тог рока изјавом неповерења датом од стране бирача, што је обавезивало на подношење оставке.

Изборни закон о пословном реду је требало да изради иста Скупштина која доноси Устав, како се скупштинска права не би посредним путем умањивала. Нацрт је предвидео да се Народна скупштина самостално конституише, да бира председника, потпредседника, секретаре и одборе. Скупштина би заједно са краљем вршила законодавну власт, али се без њене сагласности ниједан закон не би могао донети, укинати или изменити на било који начин. Краљ би имао право само суспензивног вета на законе донете од стране Скупштине. Када Скупштина донесе закон он се

⁸⁰ Ibidem, op.cit. стр. 171.

⁸¹ Стојићић Слободанка, „Уставни развитак Србије 1869 – 1888“, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ.26. Лесковац, 1980, op.cit.стр. 185.

подноси краљу на одобрење, али ако га он и не потврди, закон ступа на снагу чим га следећа скупштина усвоји.

И надаље је овим нацртом власт краља суспендована. Највиша власт у земљи била би Велика народна скупштина. Њене надлежности су дефинисане: доношење и ревизија Устава, Изборног закона и Закона о пословном реду у Народној скупштини; контрола законодавног рада мале Скупштине у периоду између два сазива Велике народне скупштине.

Одређена је и министарска одговорност, са аспекта кривичне и политичке одговорности. Краљ отпушта ministre када изгубе поверење већине у Народној скупштини, што је уређено по угледу на парламентарни политички систем. Одговорност чиновника је такође утврђена, а заклетву верности не полажу краљу, већ Уставу и закону.

Земља се на основу овог Нацрта дели на општине чији број одређује мала Народна скупштина и на срезове, чији број одређује Велика народна скупштина. Среска скупштина је највиша власт у срезу, а у општини је највиша власт збор. Среску Управу контролише среска Скупштина која бира чиновнике на период од десет година. У срезовима и општинама је одређен систем локалне самоуправе, а ближе одредбе о њиховом уређењу су предвиђене доношењем посебних закона.⁸²

Значајно за овај Нацрт устава је чињеница да он садржи компромисна решења у неким сегментима, што је значајно за развој политичког система деловања једног народа. Истовремено је исказана јасна тенденција за променом тадашњег апсолутистичког државног система. Веома значајне и јединствене у односу на нацрт напредњака су предвиђене уставне гаранције, по свим питањима из дате уставне материје.

Између нацрта устава напредњака и радикала, конкурентских странака али и идеологија, постоје битне разлике. Радикали су утемељили многа начела на основу којих бирократија не би могла да ради против народних интереса. Парламентарна монархија је била део оба нацрта устава, али је њихова суштина била потпуно различита. Начела радикалског нацрта која су то апострофирала су: начело

⁸² *ibidem*, стр. 176.

суверености народа; највиша власт у земљи дата Великој народној скупштини; једнодомна скупштина која се бира од пореских обвезника; право свим грађанима који плаћају порез да буду бирани за посланике на непосредним изборима; право краља на суспензивни вето уместо апсолутног вета приликом доношења закона; одговорност министара Скупштине, а не краљу; установљење народне војске коју контролише Скупштина; државни чиновници који обављају послове под надзором Скупштине и редовних судова; демократски принципи установљени за доношење Закона на основу Устава, којима ће се уредити области друштвеног и политичког система. Краљ је радикалским нацртом устава фактички губио сву власт и постајао само репрезент државе.

1.2. Избори у краљевини Србији 1883. године

Напредњачка влада је са изгубљеним политичким угледом у народу и опалом популарношћу ишла у сусрет новим изборима крајем лета 1883. године. Напредњаци су се хвалили да је последња Скупштина за кратко време донела више закона, него све раније Скупштине заједно. Међутим, противзаконити поступци напредњачке владе у вези са радом Народне скупштине изазвали су велико незадовољство широких народних маса. До сукоба је долазило посебно у источној Србији. Пошто су сељаци у Поречком срезу одбили да жигошу стоку (верујући да се то чини због пореза), напредњаци су из Неготина послали 50 „сејмена“ да их на то приморају. У селу Црнојци „сејмени су истукли 12 грађана на мртво име“. Слободан Јовановић наводи и да су се избори за Скупштину приближавали сред опште узрујаности: „Изгледало је да земља стоји не пред изборима, него пред грађанским ратом“.⁸³ У народу је владало велико незадовољство. Неразумевање реформи, отпор спољној политици краља Милана, ратовима осиромашена држава, афера око „Бонтуове генералне уније“, политичке борбе и сукоби, све је то претходило главном догађају, изборима који је требало да се одрже у току 1883. године. Борба између напредњака и радикала претворила се у борбу између краља и народа.

⁸³Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.2.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit. стр.178.

Предстојећи избори су били први у историји Србије са званично организованим странкама. Бирачи су више него икад били заинтересовани за гласање и имали су своје фаворите у политичком животу. Изборна борба се водила углавном између радикала и напредњака. Радикали су заговарали балкански савез држава и критиковали напредњаке да су аустрофили. Осуђивали су економску и привредну политику напредњачке Владе, порески систем, закључене трговиске уговоре, приговарали им да подржавају индустрију на штету занатства, да је Србија у зависном положају од страних банака. Критика радикала односила се и на напредњачку унутрашњу политику, називајући је конзервативном и ослоњеном на полицијски режим.

Напредњаци су критиковали радикале да су националисти, да не разумеју обавезе државе у погледу спољне политике и бенефите који су остварени, да је држави потребна модернизација ако се жели напредак и развој. „*Укратко, ако су се радикали приказивали као браниоци народне слободе, напредњаци су се приказивали као браниоци државне идеје*“, говорио је Слободан Јовановић.⁸⁴

Краљ је сматрао да радикали немају способност за вођење државних послова и да њихова политика није у складу са државним интересима. Радикали су се залагали за увођење парламентаризма који се заснива на законодавној власти народа, а краљ је желео по сваку цену да сачува права загарантована постојећим Уставом из 1869. године.

У узаврелој политичкој атмосфери напредњаци нису презали ни од чега, како би остварили изборну победу. Отпуштали су чиновнике који им нису били лојални; полицију су попуњавали новим људима без обзира на њихове стручне или моралне квалитете, а непожељне пензионисали; радикале су хапсили, прогањали и отимали општине под радикалском влашћу. Користили су и законита и незаконита средства. Најокрутнији у тој борби били су Гарашанин, министар унутрашњих послова и Стојан Новаковић, министар просвете, који је у школама отпуштао све који су припадали радикалној странци. Опозициона штампа је забрањивана, а уредници листова

⁸⁴ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit.стр.174.

кривично гоњени и хапшени, тако да им је често једини спас било бегство преко границе.

Радикали им нису остајали дужни. Клеветали су их, осуђивали, ширили лажне вести, неистине, омаловажавали сва постигнућа и све позитивно урађено у претходном периоду у држави. Народу су пласирали да ветеринарна конвенција закључена са Аустријом и жигосање стоке није због обезбеђења извоза, већ ради новог пореза од стране Владе. Лист *Самоуправа* је писао да је новоизграђена железница склона рушењу, да Влада има тајни план да српску Банку уступи странцима; мере против филоксере прописане од Владе за заштиту виноградарства штампа је пласирала као шпекулативне и противнародне. Радикали су упућивали народ да збаци кметове и да се сукоби са војском ако је потребно, јер им устав и закон гарантују одбрану права. Сукоби власти и народа су посебно били присутни у Источној Србији. Сељаци су се у Поречу опирали жигосању стоке, верујући агитацији радикала. Власт је на то послала сејмене, који су почели да злостављају народ. У Гркљану, где су се такође житељи побунили, вође су притворене, а сељаци су кренули у Зајечар да се жале властима. Сејмени су им бранили улазак у варош, а пошто су сељаци кренули да их гађају каменицама, ови су потегли сабље и неколико сељака је лакше повређено. У Гамзиграду је дошло до обрачуна пушкама. У таквој атмосфери су се приближавали избори за Народну Скупштину.

Радикали су имали одличну организацију, дисциплиноване бираче и огромну подршку народа. На изборима који су одржани 19. септембра 1883. године, напредњачка влада је доживела тежак пораз. Радикална странка је однела убедљиву победу. Шпекулисало се да су Руси умешани у српске изборе, о чему сведочи протест аустроугарског амбасадора у Петрограду, наведен у Извештају српског отправника послова из Петрограда од 18. септембра 1883. године.⁸⁵ Сигурно је међутим да су бирачи у већини места гласали за радикалске кандидате за посланике. Пера Тодоровић наводи да су резултати избора били познати до седам сати увече. Према извештају *Самоуправе*, радикали су освојили 76, либерали 23, а напредњаци 35 посланичких места.

⁸⁵ Ibidem, стр. 178.

Влада Милана Пироћанца је 3. октобра 1883. године поднела оставку коју је краљ уважио. За тежак пораз своје странке на изборима 1883. године, Милан Пироћанац је навео неколико узрока: повећање пореза, несавесну и безобзирну опозицију чију је пропаганду финансирала Русија, неспособну полицију која није била у стању да стане на пут опозицији и краљево одбијање да пристане на промену Устава из 1869. године.

Радикалска скупштина се конституисала, а њихов кандидат за председништво је добио огромну већину. Краљ је у то време био у посети аустријском и немачком цару и по повратку су га радикали сачекали на станици, са намером да му искажу поштовање и жељу за сарадњом. Краљ се са презрењем понео према победи Радикалне странке на изборима. Уместо да се споразуме са радикалима који су освојили највећи број гласова, краљ Милан је министарску кризу решио поставивши чиновничко министарство. На чело председништва и мандат за састав нове владе поверио је Николи Христићу, бирократи и искусном полицајцу још из времена кнеза Михаила. Он је радикалску скупштину једним указом затворио. Народ је био озлојеђен оваквим поступцима власти, спреман на борбу и противан свему што долази од краља и Владе. Била је потребна само варница да изазове побуну.

1.3. Бунт народа

Министар војни је на основу Закона о устројству донетог у склопу реформе војске, издао наредбу да се од народне војске одузму старе пушке, али да им се не дају нове. Наредба је била у складу са одлуком о наоружавању стајаће војске новим пушкама. Реакција радикала је била да краљ Милан са стајаћом војском планира државни удар, укидање Устава и проглашење апсолутизма. У листу *Самоуправа* Никола Пашић је написао двосмислен чланак о томе да ли народ треба да преда оружје, али је крајњи смисао био позив на отпор, који је код народа наишао на одазив. Ситуација је постала толико озбиљна да је у октобру 1883. године објављен указ у Српским новинама о ванредном стању и преком суду у црноречком округу. Радикалски прваци, Никола Пашић и Пера Тодоровић су сазвали главни одбор странке, на коме је одлучено да се чланство придружи побуњеном народу на терену. О томе Пера Тодоровић пише⁸⁶:

⁸⁶ Тодоровић Пера, *Крвава година, Српски мемоари књ. 4*, Српска књижевна задруга, 1991, op.cit. стр.137.

„Сутрадан, 23. октобра, у недељу, „Српске новине“ понова донеше закон о Преком суду. Но сем овога, тај број „Српских новина“ донео је и друге важне указе:

1. Указ којим се ставља „у ванредно стање и сва војска, одређена за повраћање реда у црноречком округу, и стављена под команду главнога команданта и краљевског комесара“.

2. Указ да „официри, подофицири и војници, који су одређени за повраћај реда и стављени у ванредно стање, за све време док ово траје добијају дуплу плату“.

3. Указ да „сав трошак, који се учини ради повраћаја реда и послушности, пада на терет становника оних села и општина које у немиру и непослушности, било посредно или непосредно, учествују“.

4. Указ којим се, „узимајући у обзир да је злоупотреба штампе постала опасна за јавну безбедност у земљи“, наређује да „никакав лист или повремени спис не може се раздавати пре него се јави полицијској власти и од ње на то добије одобрење“.

5. Указ којим се, „узимајући у обзир да се удружења и зборови употребљавају већим делом за средства производити агитације у духу растројства и непослушности према властима, закон о удружењима и зборовима обуставља се“.⁸⁷

Пашић је не обавештавајући Главни одбор странке, наслућујући бурне догађаје и хапшења, 25. октобра пребегао у Аустро-Угарску. Сазнавши за то, Влада је одмах похапсила чланове Главног одбора Народне радикалне странке.

У Источној Србији су се у међувремену разбуктавали сукоби између народа и сејмена, условљени побуном против наредбе о одузимању старих пушака ако им власт не преда нове пушке. За датум почетка Тимочке буне сматра се 20. октобар 1883. године, када су се мештанима села Криви Вир придружили побуњени сељаци Јабланице и Лукова, предвођени Живаном Никодијевићем. Читава села у Источној Србији су одбијала да предају пушке. Ситуација је ескалирала, јер су два ескадрона коњице и чувари јавне безбедности послати у Криви Вир да на силу одузму пушке од житеља ових крајева. Народ је жестоко реаговао, окупио се под оружјем у великом броју, разоружао сејмене и принудио иследну комисију, задужену за одузимање пушака од сељака, да се повуче. Одмах сутрадан, буна се проширила на Бољевац,

⁸⁷ Ibidem, стр. 138.

Сокобању, Књажевац и Зајечар, потом и на бањски срез. У бољевачком срезу је радикалски посланик поп Маринко Ивковић био вођа неколико хиљада наоружаних сељака. Буна се ширила даље и захватила срез бањског алексиначког округа. Радикалски посланик Љубомир Дидић је са наоружаним сељацима затворио среског начелника и преузео власт. Бунт народа на челу са радикалским послаником Ацом Станојевићем се проширио на књажевачки округ, где је организован „извршни одбор“ који је заузео окружно начелство и окружну команду. Он је подстицао народ да у свим срезовима организују извршне одборе, да похватају среске чиновнике, запечате државне касе, обију магацине са оружјем и да га поделе народу. Бунтовници су заузели Честобродицу, село на улазу у побуњене крајеве. Дидић је бранио улазак војске у Бањску клисуру. Добросав Петровић је са побуњеницима из Вратарнице освојио Краљевицу У неким окрузима су се спремали на даље борбе: у Алексинцу, Неготину, Књажевцу, Крушевачком округу, а затим је планирано проширење буне на територију Западне Србије. План бунтовника је био да завладају половином Србије и одвоје је од власти краља Милана. Једино је одазив житеља Зајечара био слаб и борба је ту била неуспешна.

Одговор Владе на оружане сукобе и на народни бунт било је најпре проглашење ванредног стања, потом доношење указа којим је Влада проширила ванредно стање на Књажевачки округ, а на крају је на народ послата и војска под командом генерала Тихомиља Недељковића. Војска је стационирана у Параћину, имала је одлично наоружање, нове савремене пушке, топове, што је допринело да предухитри побуњенике у даљем напредовању и врло брзо их на свим положајима присили на предају. Војне операције су трајале од 26. октобра до 31. октобра.

Тимочка буна је трајала свега месец дана. Угушена је до 01. новембром 1883. године. Почео је да дејствује формиран преки суд. Извршен је велики број хапшења, а суђење се одвијало у Зајечару. На смрт је осуђено 94-оро ухапшених, више од 600 је осуђено на дугогодишње затворске казне. Ипак је стрељан 21 бунтовник, док су остали осуђени на смрт помиловани. Од чланова Главног одбора Српске радикалне странке на смрт су били осуђени Никола Пашић, Пера Тодоровић и Раша Милошевић. Коста Таушановић је осуђен на седам година затвора, Павле Михаиловић на пет година, док

су остали ослобођени. Пашић је био у бекству, а Тодоровићу и Милошевићу је у последњи час казна преиначена на десет година затвора.

Веродостојних доказа за осуду чланова Главног одбора радикала није било. Посредни докази су долазили углавном од појединих сведочења и на основу чланака из *Самоуправе*. Било је неких индиција да је Пашић подстрекивао на побуну у случају да краљ Милан не призна изборну победу радикала. Познат је чланак Николе Пашића у *Самоуправи* пред избијање буне, којим се обратио народу: „*А ти народе, ако не будеш срећан да ти поштеде твоје ратне успомене, твоје оружје, ти га подај, али кућу немој остављати без њега... Чувај се сам, кад те не чувају они којима је то поверено*“.⁸⁸ Преки суд се међутим није истински бавио доказима, већ је судио по убеђењу да је буна резултат укупних активности Радикалне странке, на чијем челу је Главни одбор. Сматрали су да су радикали подривали ауторитет краља и власти у народу, учећи га да је он једина законита власт у држави.

1.3.1. Хапшења и преки суд

Пера Тодоровић у својој књизи „Крвава година“ описује своје хапшење и почетак тамновања као „једанаест дана у гробници“, у мраку и окован. Оптужен је да је као уредник *Самоуправе* и као члан Главног одбора Народне радикалне странке радио на подизању буне у источним крајевима Србије, да је буну организовао и покренуо. Видевши да му прети опасност по живот, тражио је и добио дозволу од затворских власти да напише писмо краљу Милану. У писму је углавном објашњавао да радикали нису опасност за државу и да не оспоравају уставну монархију и династију Обреновића. Негирао је да је радикалски Главни одбор припремао и подстицао тимочке нереде.

Многи који су непосредно учествовали у буни су стрељани одмах, као поп Маринко и Љуба Дидић. Други су изведени пред преки суд, као Коста Кнежевић и Коста Матић из Алексинца и стрељани. Неки су осуђени по кратком поступку на десет, петнаест и више година затвора. Оптужене сељаке су углавном ослобађали.

⁸⁸ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878), Београд,(1926), Издавачка књижарница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit.стр. 182.

Интересантно је једно размишљање Пере Тодоровића док је у затвору чекао излазак пред суд: „У политичком развоју једног народа наступају често тренуци где политичке странке заузимају једна према другој потпуно душмански, непријатељски положај. Партијске страсти долазе до слепила и странке су готове да једна другој учине свако зло. У таквим моментима права је благодет имати људе који не припадају ниједној странци, те према томе могу бити zgodни посредници за стишавање партијских страсти“.⁸⁹

1.3.2. Стрељани из побуњених крајева

Њих двадесет један је стрељан борећи се за слободу и права народа, а против ауторитарног режима. Били су на челу народа у побуњеним крајевима и стрељани пресудом преког суда:

Милоје Петровић, свештеник из Бољевца,

Маринко Ивковић, бивши народни посланик, свештеник из Бољевца,

Лазар Миленковић, бивши народни посланик и свештеник из Трњана,

Миленко Првуловић, учитељ из Кривога Вира,

Петар Милошевић, батаљонски командант народне војске из Извора и председник општине из сврљишког среза,

Станко Милошевић из Кривога Вира и Милан Гојковић из Јабланице, бољевачки срез, председници општине,

Миленко Николић, кмет из Планинице, водник народне војске,

Гавра Аничич и Љубомир Божиновић из Књажевца,

Станоје Динић, бивши народни посланик из Мучибаба, заглавски срез,

Љуба Дидић, бивши народни посланик из Сокобање,

Коста (Коле) Кнежевић, командант народне војске из Алексинца,

Коста Матић из Алексинца,

Коста Јанковић из Прћиловице,

Серафин Неготинац из Крушевца, трговац,

Живан Николајевић, столар и бивши народни посланик из Бољевца,

Михаило Гилкић месар из Алексинца,

⁸⁹ Тодоровић Пера, *Крвава година, Српски мемоари књ. 4*, Српска књижевна задруга, 1991, op.cit. стр.329.

Риста Ђусић, земљорадник и бивши народни посланик из Мерцелата, Баћа, кочијаш из Зајечара.

Учитељ Владимир Зебић осуђен на смрт се обесио у затвору.

1.3.3. Помиловање страначких првака⁹⁰

Страначки прваци који су служили казну помиловани су 1. јануара 1886. године. Пера Тодоровић, разочаран у народ који је тако брзо, сматрао је, „окренуо леђа“ радикалима, више пута се писмено обраћао краљу Милану из затвора, у тону који се могао сматрати молбом за помиловање. Петицију за ослобађање радикалских првака прикупљала је и Марија Фјодоровна Зиболд, прва жена лекар у Србији, касније управница војне болнице у Скопљу са чином мајора српске војске. Осуђени који су побегли преко границе помиловани су 1887. године. Никола Пашић, такође у бекству, помилован је новембра 1889. године на молбу краља Милана намесницима малолетног сина, након абдикације.

2. Политичке и државно-правне последице Тимочке буне

2.1. Напредњачка влада 1884. и 1885. године

Влада напредњака са Милутином Гарашанином на челу је поново добила прилику да буде успостављена, захваљујући подршци и ауторитарном режиму краља Милана. Пораз побуњеника у Тимочкој буни и слом радикализма у Србији, омогућили су да Напредна странка формира Владу иако је поражена на изборима. Први сазив ове Владе био је одржан маја 1884. године, а други априла 1885. године, оба у Нишу. Као последица буне донете су измене и допуне закона које су имале за циљ да појачају ауторитет власти до крајњих граница.

Закон о штампи је још више пооштрен, тако да су опозициони листови стално забрањивани. Новчане казне су биле велике, а уредници су често завршавали у затвору због немогућности да их исплате. Забрана издавања новине је примењивана због „дражења на непокорност или самовољно одупирање против уредаба и законитих наредаба власти и законитог реда у земљи“.⁹¹

⁹⁰ https://sr.wikipedia.org/wiki/Главна_страница

⁹¹ Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit.стр. 205.

Закон о зборовима и удружењим је такође претрпео измене. Политичким удружењима је било забрањено да оснивају пододборе и филијале и морали су по захтеву власти да предају спискове својих чланова. Зборови на отвореном су могли да се организују само уз дозволу власти, а пред изборе су били забрањени.

Допуне Закона о устројству општина и општинских власти су биле веома конзервативне и ригидне. Вршено је груписање дотадашњих општина, јер ни једна није могла имати мање од 500 пореских обвезника. То је доводило до погоршања многих локалних интереса. Опозиција је ово третирао као намеру напредњачке Владе да сузи и централизује општинску самоуправу. Избор председника општине и кнеза постао је посредан, а појачан је и утицај полиције на општинске изборе. Пооштрен је и надзор над општинским судом и општинским одбором, јер иако су изабрани од народа њихов статус је зависио од полицијске власти, која је могла да их смени и да им одузме звања. Општински буџет је одобравао искључиво министар. Функција председника општине је била плаћена, што је утицало на његово поступање на функцији, јер је Влада имала право да га смени по свом нахођењу.

Закон је укинуо сејмене, али је жандармерију организовао као део сталног кадра војске са огромним платама. Слобода је на сваки начин била угушена.⁹²

Порески систем је такође промењен. Донет је закон о непосредном порезу, који се плаћа на земљиште, на зграде, на принос од капитала, на приход од рада, на личност. У том контексту донет је Закон о попису људства и имовине који су вршиле именоване комисије, којима нису биле стране погрешне процене и неправедни разрези пореза.⁹³ Уведен је и Закон о таксама и Закон о трговању са дуваном.

Гарашанинова Влада се енормно задужила. Узети су зајмови ради консолидовања државног буџета, због чега је над финансијама Србије укључен страни надзор. Трошкове нове пруге коју је уместо Генералне уније градило Железничко друштво, Влада је покрила из зајма и издала обвезнице. Дуг Владе је износио нових 200 милиона.

⁹² Ibidem, стр. 206.

⁹³ Стојичић Слободанка, *Доношење закона о непосредном порезу у Србији 1884. године*, Правни факултет у Нишу, Ниш, УДК 321+34 (497-11), стр. 38.

Опозиција и штампа је била уништена, заплашена и прогоњена. Једино је у народу још увек постојала искра побуне и деловање кроз хајдучију.

2.2. Српско-Бугарски рат

Пловдинским превратом Бугарска је припојила Источну Румелију, противно одредбама Берлинског конгреса. Краљ Милан је заузео став да је бугарско уједињење супротно интересима Србије, да Бугарска постаје већа и тиме моћнија држава и да може у будућности лако себи да присаједини Македонију. Овакав његов став није наишао на одобравање у држави, јер Источна Румелија није припадала Србији. Ратовати са Аустро-Угарском због присаједињења Босне и Херцеговине је свима било разумљиво, са Турском због Македоније такође. Државничка спољна политика, која је унапред бранила интересе земље, док је још Македонија под Турском влашћу, није била јасна народу.

Краљ Милан је одлучио да ратује са Бугарском без жеље да јој отме део територије, већ само са циљем да поврати стање са Источном Румелијом пре пловдинског преврата. Аустро-Угарска је била против овог рата и понудила је да реши спор дипломатским путем, или ако то не буде могуће, да настоји да Србија добије накнаду у виду бугарског дела територије, односно видински или трнски крај. Међутим, тројецарски савез (Русија, Аустро-Угарска и Немачка) је у целости одлучно одбио српске захтеве. Русија је на Балкану тражила сједињену Бугарску са Источном Румелијом, а подржала је анексију Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске. Целу ситуацију велике силе су поново искористиле да намире своје интересе. Краљ Милан је објавио рат Бугарској 02. новембра 1885. године. Радикали су се осоколили и жестоко напали краља. Сматрали су да води братоубилачки рат против Бугарске са циљем да онемогући Балкански савез и да тиме Аустро-Угарској олакша да завлада балканским народима. У суштини је међутим овај рат био оправдан, јер је крајњи циљ био присаједињење Македоније Србији. Након губитка Босне, краљ Милан је знао да не сме да изгуби и Македонију. То питање је морало да се реши, јер су Бугари претендовали на Македонију, а Отоманско царство је било слабо и у расулу.

Овај рат Србија је срамно изгубила. Узроци су били вишеструки: краљ није успео да приближи војсци и народу своје виђење сукоба са Бугарском, земља је остала без савезника против Бугара и неспремна за ратне трошкове, а војска се још увек

преструктурирала од народне у стајаћу војску. Тројецарски савез је тражио примирје. Бугари међутим нису обуставили дејства, иако је Краљ наредио повлачење наших трупа иза Пирота. Пиротском битком, где је изгинуло много наших и бугарских војника, завршен је српско-бугарски рат. Последица овог рата је била да је Србија после битке на Сливници, где је катастрофално поражена, изгубила војни и политички значај који је имала у Европи.

VI УСТАВНО ПИТАЊЕ И СТРАНАЧКЕ КОАЛИЦИЈЕ

1. Уставна ситуација након Тимочке буне

1.1. Споразум краља са радикалима

Српско-Бугарски рат је био потпуни промашај политике краља Милана, који се одразио и на унутрашњем и на спољашњем плану. Стога је морао да одустане од јачања личног режима и да покуша да направи Владу коју ће народ прихватити, а он очувати своју позицију монарха. Одлучио је да то уради преко Радикалне странке. Први корак је био помиловање радикалских првака и припремање радикала на компромисну политику преко Пере Тодоровића.⁹⁴ Планирао је уставну реформу са оним делом радикалне странке који је имао снагу за нове форме политичког удруживања, у новим друштвено-економским односима. Током Тимочке буне се показало да у тој странци постоје разне струје и да се њихови циљеви разликују, што се одразило на организацију буне и на њен крајњи исход. Радикална странка се после буне полако удаљавала од искључивих принципа борбе за суверена права народа. Део странке који су чинили представници имућнијих слојева друштва је тежио успостављању кооперативног односа са другим политичким субјектима у земљи, а са циљем доласка на власт, стварања стабилног система власти и решавања спорних уставних питања. Краљ Милан је са друге стране 1885. године био у ситуацији да тражи јавну подршку радикала по питању рата са Бугарском и његовог евентуалног наставка. Учешће радикала у јавном животу условио је споразумом који би морали да склопе са Напредњачком странком.

Овакав епилог покушаја сарадње између краља Милана и Народне радикалне странке био је могућ због разлика у ставовима група у оквиру странке. Прваци из унутрашњости су следили идеју да Радикална странка мора да настави бескомпромисну борбу против система ненародне власти, борбу за суверена права народа и за народну самоуправу. Прваци радикала осуђени на дугогодишње казне су у затвору променили своје ставове и преко писама која су током робијања слали, позивали краља Милана на споразум.

⁹⁴ Стојичић Слободанка, *Уставни развитак Србије 1869-1888.*, Лесковац, Библиотека Народног музеја у Лесковцу књ. 26, 1980, стр. 199.

Када се краљ Милан 1885. године обратио радикалима за помоћ након пораза у српско-бугарском рату, они су одбили да разговарају са њим све док њихови другови, похапшени након Тимочке буне, не буду ослобођени из затвора. Тако је дошло до посете краља Пери Тодоровићу у затвору, а онда и до помиловања радикалских првака.

На скупу који је организован како би се сви радикалски одбори изјаснили о условима сарадње са краљем, одбијен је споразум са напредњацима. Пера Тодоровић, некада главни идеолог странке, издвојио је супротно мишљење. Он је то образложио тиме да краљ неће дати управу само Радикалној странци, а да су пред Србијом судбоносни догађаји у којима је неопходно учешће радикала, како земља не би била у опасности.

Долазак на власт Радикалне странке условљен од стране краља споразумом са Напредном странком, издвојио је после неуспелог договора на скупу у Нишу једну државотворну струју међу радикалима, која је прихватала компромисе. Краљ је ступио у контакт са радикалним првацима из Београда и понудио сарадњу са либералима, уколико не може да се оствари са напредњацима. Сматрао је да иако је велика подршка народа у редовима радикала, они ипак немају вештину и искуство у функционисању државне администрације, тако да је неопходна коалиција са странком која се већ опробала у државотворном раду. Компромис са Радикалном странком је био неопходан због решавања уставног питања, чега је краљ Милан био потпунио свестан, али је то подразумевало нови програм ове странке.

1.2. Програм радикалне странке 1886. године

Програм Народне радикалне странке из 1883. године морао је да претрпи озбиљне промене. Било је то питање развоја уставног питања и уставности уопште.⁹⁵ Њихов програм усвојен 1886. године састојао се из три дела: уводног, где је наведен однос према њиховом нацрту устава из 1883. године; другог дела где су наведене хитне мере које треба да се предузму у држави; трећег дела који је представљао разрађен радикалски уставни програм, на основу којег ће се извршити промена устава из 1869. године.

⁹⁵ *ibidem*, стр. 214.

По наводима СТ. Протића у његовом делу „Одломци из уставне и народне борбе“, радикали су у уводу свог новог програма навели да је нацрт из 1883. године био „проста припрема за састављање дефинитивног пројекта устава“. У првом делу програма су конкретно навели своје захтеве:⁹⁶

- укидање преких судова у свим крајевима земље;
- да се привремено, на основу чл. 56. Устава одмах примени Закон о општинама који је 1882. године усвојила Скупштина, који никада није ступио на снагу, али је обезбеђивао општинску самосталност и самоуправу у већој мери од напредњачког из 1884. године;
- да се одмах поврати редовно стање у земљи након закључења мира са Бугарском;
- да се Скупштина распусти и за месец дана распишу нови слободни избори за малу скупштину, која ће се одржати за највише два месеца по закључењу мира;
- да слободно изабрана Скупштина донесе на првој седници следеће законе: о општинама, о штампи, о удружењима, о зборовима, о личној безбедности;
- да се након закључења мале скупштине за највише шест месеци закаже Велика скупштина за промену устава.

У трећем делу програма основе за доношење новог Устава су следеће:

- једнодомна Скупштина коју чине само од народа изабрани посланици;
- избор посланика непосредан, а право гласа имају сви пунолетни грађани који имају грађанска права и плаћају порез;
- право законодавне иницијативе имају краљ и Скупштина, док је буџетско право искључиво у рукама Скупштине;
- Скупштину сазива краљ одређеног дана сваке године; може сазвати и ванредну Скупштину, а може је и распустити и тада се у одређеном року расписују нови избори и сазива нова Скупштина;
- политичке и грађанске слободе морају да буду гарантоване уставом;
- министарска одговорност се утврђује уставом;
- уставом се утврђује административна подела земље на општине и срезове, по начелу самоуправе и под извесном државном контролом;

⁹⁶ Ibidem, op.cit. стр. 215-216.

- уводи се војна обавеза;
- грађанима суди само редован суд;
- укида се смртна казна за политичке кривце.

У радикалском листу *Одјек* се јављају расправе које истичу предности буржоаске уставности, демократије и парламентаризма. То ће довести на политичку сцену нове радикалске прваке: Миловановића, Протића, Андру Николића, Јована Бају, који ће умети да повежу традиционалну борбу радикала са политичком праксом.

1.3. Коалиција радикала са либералима 1886.године

Покушаји да се закључи радикалско-напредњачки споразум нису успели. Београдски одбор радикала се одлучио на сарадњу и споразум са либералима Јована Ристића, који су такође били у опозицији напредњачком режиму. Краљ Милан је прихватио овај савез радикала и либерала и позвао их да преузму Владу. Споразум Радикалне и Либералне странке обухватио је пет посебних делова:

- у уводу је наведена потреба да се унутрашњи и спољни односи Србије унапреде као резултат заједничког рада обе странке, темељени на сличним основама из њихових програма, или регулисањем у будућности оних ставки у којима се разликују;
- у унутрашњој политици је истакнута потреба за привредним и производним развојем, предузимањем државних мера и средстава ка већој економској самосталности српског народа;
- у договору са краљем и преко слободно изабраних народних представника, да се обезбеде у земљи установе које ће споља и изнутра гарантовати историјски развитак, контролу над управом земље, грађанска, лична и политичка права;
- истакнута је обавезна реформа просвете, наставе, финансија и пореског система;
- у спољној политици наглашено је неговање добрих односа са свим државама, а посебно је апострофирана обавеза успостављања пријатељских односа са свим балканским државама;
- наставак споразума се односио на обавезу да припрема за промену устава буде примарна и у што скоријем року;
- у следећем делу споразума странке су се обавезале да ће прихватити Владу само као коалиција;

- у завршном делу споразума наведене су листе кандидата за предстојећу Скупштину.⁹⁷

Како је споразум био сачињен само са београдским одбором радикала, то су морали да га прихвате одбори у унутрашњости, како би био валидан. До тога међутим није дошло и настале су две струје: једна која је подржавала политику београдског одбора радикала и признавала им водећу улогу у странци и друга струја, која је била против политике компромиса и савеза са либералима за учешће у Влади.

Међутим, нове могућности које су се отварале пред радикалима ипак су превагнуле и 1886. године је закључен споразум радикала и либерала. На изборима исте године ова коалиција је добила већину и Влада је формирана 1. јуна 1887. године. Краљ и напредњаци са Гарашанином на челу су тешко поднели овај пораз и оволику снагу новог савеза, тако да ни ови избори, а ни постизборни период, није прошао без проблема и притисака.

1.4. Припреме, израда нацрта и нови Устав Србије 1888. године

Уставна реформа је започета може се рећи 1886. године програмом за уставну реформу радикалне странке и споразумом радикала и либерала исте године. Све је већ било дефинисано: парламентарна монархија, уставне гаранције политичких права и слобода, права грађана и њихова лична и имовинска сигурност, слобода избора. Требало је само наћи форму за приступање уставној реформи, коју прихватају сви политички фактори у Србији.

Краљ је плашећи се снаге радикално-либералног савеза започео његово растурање. Најпре је покушао да одвоји либерале дајући им могућност да сами формирају Владу, што ови нису прихватили и направљена је либерално-радикалска Влада. За председника ове савезне Владе постављен је Јован Ристић. Активности Владе су биле усмерене на програм и покретање уставног питања, као и на формирање првог уставотворног одбора 7. септембра 1887. године.

Скупштина изабрана априла 1886. године је убрзо распуштена и расписани су избори. До тада је већ било јасно да у савезу радикала и либерала има све више несугласица. Нови избори су одржани 17. септембра 1887. године, а радикали су добили већину народних посланика, што им је дало нову снагу у Скупштини. Однос

⁹⁷ Ibidem, стр. 218-219.

снага је са краљевим посланицима изједначен у Скупштини. Либерали су били јачи у Влади, а радикали у Скупштини. Коалиција и даље није функционисала и краљ је понудио Јовану Ристићу и либералима да самостално саставе кабинет. Они су то одбили, плашећи се да ће без подршке у народу и без радикала у Влади, бити у потпуно зависном положају у односу на краља.

Краљ је потом понудио власт радикалима, они су то прихватили и 19. децембра 1887. године формирана је радикалска Влада Саве Грујића. Спроведени су избори и добијена је чисто радикалска скупштина. Радиклна странка је одмах покренула свој политички програм, ставивши Закон о општинама на дневни ред Скупштине. Овај закон је послужио као формални повод разилажења краља и прве чисто радикалске Владе, јер краљ није потписао усвајање овог закона. Сава Грујић је обавестио Скупштину о оставци Владе. Краљ је формирао Владу Николе Христића, која је требало да спроведе уставне реформе.⁹⁸

Краљ је исказао жељу да све странке узму учешће у изради предлога новог устава. Формирао је нов уставотворни одбор, који се састојао од представника свих политичких странака, али и успешних појединаца из јавног и политичког живота. Он је задржао место председника одбора, а за потпредседнике поставио Јована Ристића либерала, Милутина Гарашанина напредњака и Саву Грујића радикала. Одбор је бројао 82 члана и 12 секретара, тако да је одмах на првом састанку изабран ужи уставотворни одбор, који ће имати оперативну улогу и израдити нацрт устава.

Нацрт је завршен 24. новембра 1888. године, а претрес је трајао до 9. децембра 1888. године. У завршном говору краљ Милан је рекао: *„Ја од вас захтевам, да свака партија као целина изјави: је ли она с овим целокупним делом компромиса сагласна или није, да ли га одобрава или не, и да ли ће за њега свој глас да даде не само овде, него да ли ће и пред осталим члановима својим, ван овог збора, уложити сав свој уплив и сву своју моћ, да се ово дело...и у појединостима и у целини, тако како јесте, прими од стране Велике Народне Скупштине“... Ово до чега се заједничким радом дошло мора или бити или не бити Устав.*⁹⁹

⁹⁸ Ibidem, стр. 234.

⁹⁹ Ђорђевић Вл, Горњи дом Србије, Отаџбина, књ. 31, 1892, Београд, У: Ibidem, op.cit. стр. 247-248.

Велика Народна Скупштина изабрана је 4. децембра 1888. године и састала се у згради Народног позоришта 11. децембра. Сазив је отворен 18. децембра 1888. године. Изабрани Уставотворни одбор је поднео извештај Скупштини.¹⁰⁰

Нови Устав је проглашен децембра 1888. године. Њиме је уведен парламентаризам, а Скупштини је дато право интерпелације и одбацивања буџета у целини. Министри су могли да буду позвани да докажу исправност свог рада, а уколико Скупштина није задовољна, могла је резолуцијом да изјави неповерење Влади. Уставом је предвиђена једнодомна Скупштина. Велика народна Скупштина је задржана са сличним надлежностима из Устава од 1869. године. Била је надлежна за решавање питања престола, избора краљевих намесника, промене устава, смањења или размене дела државне територије, а могла је да се сазове и по нахођењу краља. Обична народна скупштина се састојала од посланика, представника народа који су изабрани на тајним изборима. Усвојен је пропорционални изборни систем. Народна скупштина је добила пуно право законодавне иницијативе и пуно буџетско право, што значи да је могла да остави Владу без средстава ускраћивањем изгласавања буџета, што је значило оставку Владе. Уведена је поред кривичне и политичка одговорност министара, али је ова одредба имала ограничење. За њу је била потребна двотрећинска већина, а застарелост дела је била ограничена на четири године. Уведен је изборни ценз од 15 динара пореза на годишњем нивоу. Бирачко право је признато са 21-ом годином старости.

Делимично је укинут бирократски систем, у смислу да је Устав установио окружну и среску самоуправу, али није укинуо окружна и среска начелства. Тиме је локална управа подељена између народних посланика и државних чиновника. Ипак је било важно што су поред државних органа установљене окружне скупштине и стални окружни одбори. Изборни органи у општинама били су: општински суд, општински одбор и општински збор.

Права грађана су овим Уставом посебно дефинисана. Забрањен је притвор без писменог решења, укинута смртна казна из политичких разлога, гарантована је неповредивост стана, забрањено је прогонство грађана из земље и конфискација имовине.

¹⁰⁰ Продановић М. Јаша, *Српски народ у 19 веку*, књ.4-6, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936, Издавачка књижевница Геце Кона, стр. 301.

Устав је гарантовао слободу штампе. Уместо народне, Уставом је задржана стајаћа војска. Гарантована је сталност судија и забрањени су ванредни и преки судови.¹⁰¹

О Уставу из 1888. године Слободан Јовановић каже: *„Борба између краља Милана и Радикала била је борба између два типа државног уређења. С једне стране, лични режим, бирократски систем, стајаћа војска, - с друге стране, парламентарни режим, локална самоуправа, народна војска.“*¹⁰²

У суштини, Устав из 1888. године је настао у тренутку када су се за то стекли сви друштвени и политички услови. Представља компромис свих чинилаца тадашњег политичког живота Србије. Изнедрила га је неопходност да се уреди држава, како би могла да настави свој развој. Краљевина Србија једноставно није могла више да функционише на здравој основи са још важећим Уставом из 1869. године. Овај Устав је изменама и допунама Закона током година, променом структуре друштва, јачањем народне снаге преко Радикалне странке, али и јачањем интелектуалних и богатих слојева, претрпео огромне измене и више није имао никакву законодавну снагу. За Устав из 1888. године многи аутори кажу да је обезбедио многе слободе и права, која до тада нису била призната. Оно што у сваком случају импресионира је јединство које је ипак постигнуто при доношењу овог Устава и компромис који су направили сви политички чиниоци у земљи, од краља до народа и његових представника.

¹⁰¹ Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, стр. 118-120.

¹⁰² Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.3.(1878-1889), Београд,(1927), Издавачка књижевна Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга, 1990, op.cit.стр. 361.

VII ZAKЉUЧNA RAZMATRAЊA

Насловом овог мастер рада је исказана радна хипотеза према којој постоји повезаност и међузависност правноисторијског развоја једне државе у прошлости и њеног свеукупног развоја у савременој пракси. Истраживање је започето од једне основне и једне посебне хипотезе.

Основном хипотезом је претпостављено да је препознавање правноисторијских процеса важно за разумевање и успешније решавање савремених друштвених односа. Сагледавање правноисторијских сегмената је значајно, јер нам указује на проблеме у прошлости и на стратешки пут планирања у садашњости. Ратови који су вођени, мировни споразуми који су грађени, промене државног уређења, економски процеси, друштвено-политички развој, све заједно представља синтезу и континуитет у читавом периоду настанка једне државе па све до данас. Држава и друштво су „живи организми“ који имају свој раст и развој. Интереси великих сила у савременом друштву често имају подконтекст у правноисторијском оквиру међународних односа и интереса дефинисаних у прошлости. Политички сукоби и страначке борбе одвијају се и данас, понекад са сличним интензитетом и острашћеношћу. Компромисна политика није чест чинилац међусобних односа, како у унутрашњој, тако и у спољашњој политици. Закони који се у савременом добу темеље на уставом загарантованим правима, ипак успешно мењају своје одређење, у зависности од владајуће идеологије. Медији у савременим условима више него икад утичу на формирање ставова разних друштвених слојева, на мање или више релевантан начин. Неразумевање међу народима је окосница многих сукоба.

Са друге стране посебном хипотезом је претпостављено да су демократски процеси важна компонента друштвеног развоја, који утиче на све друге сегменте напретка и просперитета државе и народа. Владавина права и поштовање суверенитета народа није само питање на унутрашњем плану. Оно се заснива на потреби општег цивилизацијског искорака у том правцу. Стагнирање једног дела света одразиће се на напредак и континуитет у развоју читаве цивилизације човечанства.

Разматрања, анализе и укупна расправа, дати у шест поглавља рада, вођени су и презентовани тако да оправданост постављања наведених хипотеза буде што је могуће више и непосредно очигледна.

У Уводу рада је назначен предмет и циљ истраживања и презентован кратак садржај идеја које се тичу наслова теме. Разматран је значај анализе правноисторијских односа у току развоја српске државе и начин решавања уставног питања, који су имали посредан или непосредан утицај, како на избијање Тимочке буне, тако и на њене последице у друштвено-политичким односима Краљевине Србије.

У другом поглављу под називом „Методолошко-хипотетички оквир истраживања“ су дате наведене хипотезе и предочена методологија која ће се користити у истраживању. Наведене су тематске целине које ће се разрадити и анализирати кроз одређена поглавља.

Наредно, треће поглавље обрађује разраду важнијих појмова и терминологије, заступљене кроз процес истраживања.

У четвртом поглављу које обухвата „Развој Србије од вазалне кнежевине до независности и проглашења краљевине“, предочени су уставни закони кнеза Михаила Обреновића, који су покренули нови државноправни развој Србије. Период намесничкох режима, српско-турски ратови, Санстефански мир, Берлински конгрес и проглашење краљевине Србије, анализирани су кроз правноисторијски аспект, који има посредне, али далекосежне последице на избијање Тимочке буне. Истраживање је усмерено на анализу свих друштвено-политичких односа, уставног развоја и страначких борби и сукоба. Разматрано је државно уређење и реформски закони разних Влада које су се смењивале у том периоду. Упоредном анализом приступило се представљању одредби представничког Устава из 1869. године и свим изменама и допунама закона које су пратиле решавање уставног питања. Предочена је унутрашња политика краља Милана, бирократски и апсолутистички режим, као и спољна политика са свим њеним доприносима суверенитету Србије, али и условљавањима и интересима великих сила. Анализирани су економски развој у Краљевини Србији и истицана важност борбе за унапређење политичких права и слобода.

Пето поглавље „Тимочка буна, узроци и последице“ доводи у контекст уставно питање, слободу штампе и развој страначког живота у Србији. Разматра се конституисање Српске напредне странке, Либералне странке и Народне радикалне странке, анализирају њихови програми и циљеви страначког деловања. Урађена је упоредна анализа нацрта за нови устав Напредњачке странке и нацрта за нови устав

Радикалне странке 1883. године. Истражени су догађаји који су обележили прве изборе у историји Србије са званично организованим странкама. Истакнути су кључни принципи борбе за слободу и сувереност српског народа и разматрани сви догађаји који су пратили народни бунт. Предочене су све околности гушења буне од стране војске, полицијска бруталност, ванредно стање и деловање преког суда. Сагледане су све последице по државно-правни поредак, које су своју коначницу имале у катастрофалном поразу у српско-бугарском рату.

У шестом поглављу „Уставно питање и страначке коалиције“ разрађен је споразум краља са радикалима, који је довео до нових политичких стремљења у друштвеном животу Србије и стварању коалиције радикала са либералима. Урађена је упоредна анализа првог нацрта програма Радикалне странке и новог програма који је подстакао политику компромиса у политичком животу Србије. Уставно питање вођено кроз цео период преображаја Србије, њеног националног ослобођења, развоја српске државности, размотрено је на крају са аспекта доношења новог Устава 1888. године и увођења парламентаризма у Краљевини Србији.

На основу укупне анализе и расправе вођене кроз шест поглавља, предочене литературе и мишљења, ставова и закључака компетентних стручњака, може се рећи да су у потпуности потврђене: радна хипотеза, садржана у наслову тезе, као и две детерминишуће хипотезе истраживања, општа и посебна.

VIII ЛИТЕРАТУРА

Ђорђевић Вл, Горњи дом Србије, Отаџбина, књ. 31, 1892, Београд,

Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ.1.(1868-1878),Београд,(1926), 1990. Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга,

Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*,књ.2.(1878-1889),Београд,(1927), 1990. Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга,

Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*,књ.3.(1878-1889),Београд,(1927), 1990. Издавачка књижевна збирница Геце Кона, Сабрана дела у 12 томова, БИГЗ, Југославија Публик, Српска књижевна задруга,

Продановић М. Јаша, *Српски народ у 19 веку*, књ.4-6,*Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, том 3, Београд, 1936,Издавачка књижевна збирница Геце Кона,

Ранђеловић Небојша, *Спољна политика Кнежевине Србије у времена месништва*, У: Заштита људских и мањинских права у европском правном простору (бр. 179046): тематски зборник радова. књ. 3/[уредник Предраг Димитријевић;превод Гордана Игњатовић]-Ниш, 2013. Центар за публикације Правног факултета, ISBN 978-86-7148-178-6

Ранђеловић Небојша, *Историја права II – Основи српске историје права, друго издање*, Ниш, 2012, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу,

Ранђеловић Небојша, Ђорђевић Александар, *Протокол конференције у Канлици*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 2010. Правни факултет,

Ранђеловић Небојша, Ђорђевић Александар, *Услови признавања независности Србије 1878. године*, У: Заштита људских и мањинских права у европском правном простору: тематски зборник радова. Књ.1, Ниш: Центар за публикације Правног факултета, 211, or.cit.стр.316, ISBN 978-86-7148-148-9,

Ранђеловић Небојша, *Судство у српским уставима*, У: Зборник радова Правног факултета у Нишу. – Ниш, 2007, Правни факултет – бр. 49 (2007), стр. 266, ISSN 0350-8501.

Ристић Јован, *Једно намесништво*, Београд 1894,

Стојичић Слободанка, Небојша Ранђеловић, Берлински конгрес и српско питање:1878-1998, Ниш, 1998. СКЦ,

Стојичић Слободанка, *Уставни развитак Србије 1869-1888* 8., Лесковац, 1990. Библиотека Народног музеја у Лесковцу,

Стојичић Слободанка, *Значај политичког законодавства из 1881. године за уставни развитак Србије*, у: Зборник Правног факултета у Нишу – Ниш, 1972. Правни факултет – бр. 11 (1972), стр. 218, ISSN 0350-8501.

Стојичић Слободанка, *Устав Србије од 1869. и органски закони из 1870. године*, у: Зборник Правног факултета у Нишу – Ниш, 1970. Правни факултет – бр. 9 (1970), стр. 338, ISSN 0350-8501,

Стојичић Слободанка, *Законодавна власт Народне скупштине по Уставу Србије из 1869. године*, у: Зборник радова Правно-економског факултета у Нишу. – Ниш, 1969. Правно – економски факултет,

Стојичић Слободанка, *Доношење закона о непосредном порезу у Србији 1884. године*, Правни факултет у Нишу, Ниш, УДК 321+34 (497-11),

Тодоровић Пера, *Крвава година, Српски мемоари књ. 4*, 1991. Српска књижевна задруга,

ЕЛЕКТРОНСКЕ АДРЕСЕ:

https://sr.wikipedia.org/wiki/Главна_страница

<http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Namesnicki-ustav-iz-1869.pdf>

<http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Radikalski-ustav-iz-1888.pdf>

ИСТРАЖИВАЧКА ГРАЂА

ПРАВНИ ПРОПИСИ:

Намеснички Устав из 1869. године, *Устав Књажевства Србије*,

Радикалски устав из 1888. године, *Устав Краљевине Србије*.

IX ТИМОЧКА БУНА И УСТАВНО ПИТАЊЕ

САЖЕТАК

У овом раду се најпре анализирају узроци Тимочке буне у Краљевини Србији, до које је довео низ друштвено-политичких процеса који су се развијали током државно-правног развитка Србије. Апсолутистички режим заступљен током читавог периода развоја уставног питања Србије и ратови који су вођени, исцрпили су српски народ наметима и притисцима. Народ је тражио права и слободу, а свака Влада је законским одредбама покушавала да заштити интересе бирократског режима, који је погодновао власти. Ригидна политика ослоњена на полицијски режим била је непосредан узрок народног бунта.

Истовремено, у Краљевини Србији непрекидно су биле присутне страначке борбе и сукоби. Нови период у политичком животу Србије започиње формалним организовањем политичких странака почетком 1881. године. Главна карактеристика тог периода, који непосредно претходи Тимочкој буни је беспопштедна борба између радикала на страни народа и краља који је подржавао напредњаке. Краљ Милан Обреновић је у жељи да заштити лични режим, на сваки начин спречавао увођење либералних реформи.

Упоредо са трансформацијом система који се све време отимао увођењу парламентаризма, Србија је утирала пут својој независности и суверенитету, у оквиру врло компликованих интереса великих сила.

Тимочка буна је и поред неуспеха побуњеника представљала неку врсту прекретнице у политичком животу Србије и имала далекосежне последице. На дуже стазе, показала је снагу народа и отворила пут парламентаризму и новом Уставу 1888. године.

Уставно питање решавано Уставом из 1869. године, потом законима који су га често суштински мењали и допуњавали, изнедрило је компромисну политику свих политичких чинилаца на крају владавине краља Милана. Овај сложен друштвено-политички процес је пут формално-правног уставног развитка, али и пут фактичког развитка одређених политичких односа, који су се коначно завршили кроз уставну реформу 1888. године.

Кључне речи: Тимочка буна, Устав из 1869, Устав из 1888, Краљевина Србија.

THE TIMOC REBELLION AND THE CONSTITUTIONAL ISSUE

SUMMARY

This work will primarily analyze the causes of the Timoc rebellion in the Kingdom of Serbia, as a result of which a string of socio-political processes began that developed during the political and state advancements of Serbia. The absolutist regime in power during the entire developmental period of the Serbian constitutional issue and the wars that have been fought, have greatly pressured and exhausted the Serbian people. Serbians were asking for their rights and liberty, whilst the Government was trying to preserve the interests of the bureaucratic regime with its legislative provisions. Rigid politics based on the police regime were an immediate cause for the ensuing rebellion.

Simultaneously, the Kingdom of Serbia was struck with ceaseless struggles and conflicts between factions. The new era of Serbian politics began with the formal institution of political parties in the beginning of 1881. The main characteristic of the period leading to the Timoc rebellion is a ruthless struggle between the radicals, in favor of the people, and the king, in favor of the Progressive party. The king, Milan Obrenovic, tried to hinder the introduction of liberal reforms by any means necessary in order to maintain his own agenda. Parallel to the transformation of the system that was struggling with the introduction of parliamentarism, Serbia has paved the way to its own independence and sovereignty, within highly complicated interests of great forces.

Even with the rebel's failure, the Timoc rebellion represented a turning point in Serbia's politics and had long term effects. In the long run, it demonstrated the strength of the people and paved the way for parliamentarism and the new Constitution, passed in 1888.

The constitutional issue, solved with the Constitution which was passed in 1869, later with the laws that changed its core meaning and supplemented it, has made the compromising politics of all political factors at the end of king Milan's rule. This complex socio-political process is the path to formal-legal constitutional development, as well as the path to actual development of certain political relations, that had finally been resolved by the constitutional reform in 1888.

Key words: *Timoc rebellion, Constitution 1869, Constitution 1888, Kingdom of Serbia.*

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Никола Љубисављевић је рођен 20.05.1993. године у Лесковцу. Дипломирао је 30. октобра 2018. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, на департману за историју. Звање дипломирани историчар. Просек оцена 7,20. Оцена завршног рада 10 на тему: „Први и други заливски рат 1990. и 2003. године“. Мастер студије на Правном факултету Универзитета у Нишу уписао је 2019. године, смер правноисторијски.

У току студија остварио је радни стаж у трајању од четири године. Усавршавао је своја знања стечена током и након редовних студија. Течно говори енглески језик.